

Alvilágosodás kora

Töredékek a rendszerváltás személyes kisregényéből

„– És hozzászólsz?” – kérdezte Csurka István a Berlin Étteremben, 1987. szeptember 25-én, pénteken Sütő András *Az álomkommandó* című darabjának vígszínházi bemutatóját követően, amikor a több asztalnyi társaság letelepedvén, a vasárnapi lakiteleki találkozó menetét és sorsát latolgattuk. Egymás közt beszélgettünk, kissé összesküvésformán, mert a többieket nem érintette, de amúgy is tanácsosnak mutatkozott, ha magunk között zápoljuk a készülődést. A gimnáziumot akkor kezdő Balázs fiam se hallotta társalgásunkat, noha ma is pontosan emlékszik: Csurka István orosz hússalátát evett. Villanásnyi feszültség is átfutott rajtam: közöttünk távolabb ült régi és kedves barátom, Pista is. Felrémlt bennem egy talán tíz évvel korábbi éjszaka az almádi hotelből. A sepsiszentgyörgyi színház vendéjátékát ünnepelve Csurka István borát ittuk. A színészek társaságából kiszakadva láttam, hogy Pista barátom és Csurka István kezükben pohárral társalognak. Hozzájuk léptem, s épp Pista zord szavait hallom: „Meg kellene már szólalnod a határon túli magyarság dolgában!” Csurka István vívódva a felszólítással, csak annyit mondott: „Ez nem az én dolgom. Nekem a darabjaimban és más írásaimban, műveimben kell elmondani a véleményemet.” Voltaképp ezzel a közügyi disputa befejeződött. Koccintottunk az örömben, hogy együtt lehetünk Sylvester Lajossal és kedves színészbarátainkkal. Később, a nyolcvanas években Csurka István íróként és közügyi indulattal már egyre elszántabban szólt dagonyába sülyedt sorsunkról. Cseres Tiborral és Mészöly Miklóssal Pozsonyba utazott Duray Miklós tárgyalására, majd az írószövetségi közdelmek, továbbá a monori tálalkozó egyik vezéregyénisége lett. Egy éves közlési tiltását követően pedig sikerrel diplomáciáztam, hogy a *Film Színház Muzsika* tárcaírója legyen.

LAKITELEKHEZ két emlék kötött korábról. Irhatnám Lezsák Sándor nevét Lakitelek szinonimájaként, de esetemben pontatlan volna. Elsőbben személyes találkozásomat idézhetem fel. Latinovits Zoltán halálát követően az első emlékeket Lezsák Sándor rendezte 1977-ben olyaképp, hogy kérte: Ruttkai Éva is legyen közöttünk. Éva lelkesen vállalta a meghívást, de talán noteszét nem nézte meg, s kiderült: aznap két fellépésre a szervező lekötötte – Szombathelyre. Óriási perpatvar kerekedett, a szervező, feljelentéssel fenyegetőzött, de Éva tartotta magát lakiteleki ígéretéhez. Végül a szervezők szervezője belenyugodván a délutáni ruttkaiatlanított előadásba, kocsit küldött Lakitelekre, ahonnan Szombathelyre száguldott Évával, hogy ott az újabb, esti parádé utolsó szereplőjeként teljesítse kötelezettségét. A szervezők szervezője betartotta ígéretét, több helyütt feljelentett, de végül is csak ostobaságát hírelte, hiszen, hogy szép és méltó est kerekedett Lakiteleken, az Ruttkai Éva bátorságának volt köszönhető: felborította a pénzdiktatúrás hahnirendet.

Előbb a fiatal íróknak rendezett tanácskozásról híresedett el Lakitelek, amire készülődve megkeresett az irodalom és a hírlapírás között lézengő egyik ritter, s kért, hogy írnék egy tanulmányt a romániai magyar színházi életéről. Annyiban már gyanús volt, hogy miért nem Lezsák Sándor szólít munkára, hiszen levelezésben tartósodott kapcsolatunk a Latinovits-est után, de lelkesedésem és mondanóm érzéstelenítette józanságomat. Megírtam a dolgozatot, amelyet, ma már semmi kétségem, a ritter szervezetéhez továbbította.

KÉT MEGHÍVOTTAT is vihetünk a lakiteleki találkozóra, így szólt Lezsák Sándor invitációja, amihez térképes eligazítást is mellékel. Mindkét személyben azonnal bizonyos voltam. Tudtam, hogy Sinkovits Imre a monori tanácskozás résztvevőjeként nem szorul az én meghívásomra, de az *Advent a Hargitán* bemutatójának kivívása, esténként tüntetéserejű és ország-on-határon túl is visszhangzó sikere és fénye szükséges, hogy lakiteleki összejövetel erejét is növelje. Árvai Kisréka alakítóját, Kubik Annát, az *Advent*-játék tündökletes röptetőjét hívtam hát, aki a meghívást azzal is köszönte, hogy kis Fiatját ajánlotta közös utazásra. Pista barátomhoz a szerkesztőségbe mentem; de tapintatosan elutasított; azt mondta: a Lakitelek-forma tanácskozásokra nincs szükség, a feszülő kérdések megoldódnak a pártpolitika reformküzdelmeiben. Nem győzködtem, s még csalódás se nehezítette szívemet; ki-ki más helyzetben és látószögéből ítéli meg és küszködik a mindennapokat, Pistát a *Tiszatáj* betiltása elleni 1986-os őszi küzdelmei nyomán több pártfórumon is számon kérték. A *Tiszatáj*at említettem; ha több mint két évtizedes cimborám nem kívánczik Lakitelekre, szervezem Annus Jóskát, aki immár a Somogyi Könyvtárba kényszerítve várta szerkesztői feltámadását. Ha valaki, hát ő a tanácskozó gyülekezetbe tartozik. Hívtam telefonon Jóskát, de maszatolva válaszolt, miszerint elfoglaltsága van, talán mást is említett; éreztem és nem értettem, hogy miért nem kívánczik a találkozóra. Kudarcos fordulók nyomán lapomnál főnökömet, Sándor Ivánt szólítottam meg, mert ismertem írásait, esszéit, igényes szerkesztő volt, megvédett az *ÉS*, Bata Imre lapjának támadásai ellen, alföldes és tiszatájás szerkesztői barátainak pedig már korábban ajánlottam, kérjenek írást tőle! Iván azonnal bólintott, s így 27-én, vasárnap reggel Kubik Anna kocsijával Lakitelekre futottunk.

A TALÁLKOZÓ JEGYZŐKÖNYVE Püski Sándor jóvoltából ismeretes, de nem lapozom fel, mert az emlékezetem érdekel. Hogy mit őriz az időből. A legfontosabbakat? Csak a magaméről szólhatok; az együttlét öröme, s hogy Pozsgay Imre közöttünk van, reményt adott a holnapi fordulatok érdemleges voltáról. Aztán gránátként csapódott be Lengyel László számon kérő felszólalása, kit hívtak és kit nem hívtak meg. Ismét a megosztás démona kezd működni tehát?! Miért a provokáció a civakodásra? Aczél elvtárs szelleme tehát Lakitelekre is beköszöntött, miszerint az osztályharc sikeresen felváltható felülről a Rényi Péter, E. Fehér Pál, Faragó Vilmos, Jovánovics Miklós baráti társasága által sok százezer és milliós példányban szított népi-urbánus ellentétre. Elemi szinten is modortalanság,

vélekedtem a számon kérő hangot hallgatva, mert ha vendégségbe hívnak, nem illik felelősségre vonnom a házigazdát, hogy a barátaimat miért nem invitálta. Semmi köze hozzá, aki ott van, azzal érezze jól magát, cseréljen eszmét, ha pedig nem tetszik, csendben tűnjön el, ha már a meg nem hívottak iránti szolidaritás érzése nem tartotta távol. Felszólaltam, felolvastam előre írt kis dolgozatomat az Illyés Gyula jegyében fogalmazott lelki tisztulás fontosságáról, s a határon túli magyarság iránti mulasztásainkról. Feszült voltam; ha jól emlékszem, mi, mezei felszólalók ötperces időt kaptunk, de mondandóm valamivel hosszabbnak ígérkezett, s az elnöklő Fekete Gyula figyelmeztetett. S mily különös elfogultsággal működik az emlékezet, baráti, tapintatos gesztusával kapcsolatban az él bennem, hogy fiának nehezen követhető, csaknem félórás beszédét ugyan miért nem intette tömörítésre?

A legélesebb kép a késő délutánból, a nyilatkozat elfogadásának hangulata elevenszik meg az időből. A Lezsák Sándor lakásában kisebb kollektíva által fogalmazott irat visszafogottan, de öntudatosan szólt a társadalmi feszültségekről, gondokról, sürgetve a változást. A sátor bejáratánál álltam, és szétekintve a lócákon ücsörgő népi parlament fölött, úgy láttam, hogy minden kéz jóváhagyóan lendült a magasba. Ellenpróbát kért az elnökség: ki az, aki nem ért vele egyet? Két kart láttam magam előtt, és elhültem: Czine Mihály és Kósa Ferenc volt. Ma is dermedt értetlenséggel meredek ama őszi, lakiteleki estébe: az a Miska, aki Kisvárdától Nagykanizsáig könyvtárakban, művelődési házakban, katedrán és rádióban Veres Pétert, Nagy Lászlót, Sütő Andrást és másokat idézett, a kisebbségbe szorított magyarság sorsáért fáradhatatlanul, a kimondhatóság határait naponta feszegetve küzdött, ugyan mitől tartott a történelmi pillanatban? És ugyan miért vétőzta meg szabadságóhajtásunk szelíd dokumentumát Kósa Ferenc, a *Dózsa*-film alkotója, aki 1967–68-ban a magáéval alkotótársai, Csoóri Sándor és Sára Sándor nevét is beleégette a tüzes trón körül szervezett pokoli haláltáncba?

(„*Székeley Dózsa György, Isten és ember előtt utoljára kérdezzük tőled: elismered-e bűneidet, és megtagadod-e mindazt, amit tettél?*

– *Nem.*”)

Máig sem értem akkori tartózkodásukat.

A RENDSZERVÁLTÁS REGÉNYE vajon megírható-e? Felidézhető-e például az az atmoszféra, amelyet a lakiteleki tanácskozást követő őszi napokban és hetekben megéltünk? Mert hírzárlat volt, feszültség és bizonytalanság telepedett a közéletre. A Nemzeti Színház éppen színre kerülő *Bánk bán*jának rendezője, Vámos László például nyíltan utalt rá, éppen csak Lakitelek nevét nem említette: előadásának példázata a jelenkori bujdosó békétlenek ellen is szól. Aztán a *Magyar Nemzet* november 14-ei számában interjúba csomagolva Pozsgay Imre közölte a lakiteleki röpiratot, amely mindannyiunkat felszabadított, Bíró Zoltánt és társait pedig további szervezőmunkára bátorította. Az 1988-as esztendő eseményei már tervszerűen alakultak. Ma is bennem a feszültség érzése, amikor a január végi vasárnap reggel otthonról elindultam a Jurta Színházba: a félelem érzése szorított, amikor asszonykántól és gyermekeimtől

búcsúztam; Lakiteleken egy magánporta sátrában váltottuk a sorsunkat, de egy színházterem népe, a nyilvánosság már a rendszert provokálja. Mégis vitt az elszántság: bármi történik is, nem lehet megfutamodni. Mert Lakitelek sorsvállalást is jelent.

Jól sejtettük, hogy Lakitelekre könnyebb volt eljutni, mint bejutni a Jurta Színházba. Kinn toporogtunk a zúzmarás Népligetben, s csak hírfoszlányok érkeztek hozzánk, miszerint a munkásörök zárolták az épületet, amely a korábban előadóteremtől művelődési házig és klubteremig bolyongó Magyar Színkör állandó otthonaként a vezető, Romhányi László homályos pénzügyi varázslata nyomán épült, s melyet Berecz János, a Központi Bizottság titkára avatott fel. Romhányi László rossz rendező volt. A Tháliában Kazimír Károly mellett kezdte, de titokzatos hatalmi sugallatok nyomán a nyári színházi játékok felkent direktora lett; előbb Egerben az Agria fesztivált vezette, aztán egy nyár után a diósgyőri várjátékokról egy szörnyűséges Madách-előadás után eltessékelték, de a következő évadtól már a kőszegi várjátékok igazgatójaként parádézott. A magyar dráma halhatatlanságát hirdette, de tehetségtelen s olykor elhíresült, botránnyosan rossz előadásait valamiféle sunyi politikai propaganda lengte körül: egyétek és vegyétek! Nesze nektek egy sültmagyari színház! Visszhangos igénytelensége folytán Sütő András nem engedélyezte, hogy Romhányi László bemutassa *Szuzaiját*, Ratkó József pedig a színházi lap szerkesztőségében keresett meg, hogy közölnék nyilatkozatát, miszerint a hírekkel ellentétben megtiltja *István*-drámájának Jurta-beli előadását. Páskándi Géza engedékeny volt; látta darabjainak szálnalmas életét, de azt mondta: aki játszani akarja műveit, annak nem tiltja meg.

Ájerét éreztem tehát a Jurtának, ahová Fekete Gyuláék szívós vitája eredményeképpen mégis csak bejuthattunk. A jogállamiság kérdése szerepelt napirenden, néhány felszólalás és az együttlét feszültsége mellett két kudarcos emlék tartósan megragadt emlékezetemben. Azonmód a tanácskozás kezdetén talán Bíró Zoltán bejelentette: egy svéd lap interjújában Tamás Gáspár Miklós a lakiteleki találkozóról és a Demokrata Fórumról elmarasztalóan a nacionalista gyülekezés vádját hangoztatta. A civódás szelleme tehát most már súlyosabb és erkölcstelen dimenzióban folytatódott. Tamás Gáspár Miklós egyfelől Lakiteleken nem volt ott, másrészt, a magyar sajtó néma volt Lakitelek dolgában, de egy nyugati lapban, honfitársunk a demokrácia jegyében szerveződő akaratot Aczél György által évtizedeken át használt minősítéssel piszkolja? A megszólított Tamás Gáspár Miklós zavarában maszatosan arról beszélt, hogy nem ezt mondta, de a jóvátételről, vagyis a helyreigazítás szándékáról nem nyilatkozott, ezzel áttételesen beismerte: valóban vádaskodott. Azóta, ismerve szerepléseit, semmi kétségünk felőle.

AZ ERDÉLYI MAGYARSÁG dolgában március elejére hirdették a következő összejövetelt a Jurtába. Tizenhat oldalon foglaltam össze másfél évtizedes tapasztalataimat. Kitiltásomig (1984) nyolcvan út tanulságait, s a szerkesztőségi szobában és alant, a Lucullus étteremben olykor öt-hat időlegesen vagy véglegesen érkezett honfitársunk hírei, nyomorúságai nyomán összegeztem, a kádári-aczéli politika mulasztásait sorolva. Nem szólítottak pódiumra, de nem keserített el, mert a je-

lentkezők sokasága miatt bejelentették: drámai kérdéseink számbevételét a hónap végén, 27-én újabb összejövetelen folytatjuk. Tudtam, amire készülök, azt más úgyse mondja el. Azon a vasárnapon az első sor szélén ültem, s ahogy felszólalásra készülve lapozgattam beszédemet, a mellettem ülő Bodor Pál megkérdezte: „Ezt mind fel akarod olvasni?” Igen, felolvastam; bénító feszültségben, de a ki-mondhatóság felszabadító erejével. Fel-fel pillantottam a lapról, ne rövidítsek-e, mert Bodor Pál kérdése azért végig bénítóan remegett bennem, de láttam a figyelő szemeket, s a dermedt csend is bátorított: csak beszélj tovább! Korábbi közügyi szereplések nyomán megismertem magam: gyöngécske rétor vagyok, de most olyan dörgő taps kísért le a pódiumról, aminőt még egyszer éltem életemben: amikor elbúcsúztam a Nemzeti Színház társulatától.

Tűnődöm ma is, ugyan mi lehetett az oka, hogy sem az elnökség, sem a közönség nem elégelte meg az illendő időhatárt felborító szereplésemet? Tények áradtak egymás után, valamennyi az anyanemzet, a pártpolitika közömbösségének, hazudozásának villanásnyi dokumentumai. Így egymásra halmozva jelenthetett döbbenetet. Elképzelhető. Voltaképpen vádiratot mondtam. Nem általánosságban beszéltem, és kimondtam a felelősök nevét is: Aczél Györgyig menően, ami felszabadító erővel hatott a közönség körében. Sok okos, magas röptű bölcséleti szöveg elhangzott már az addig bonyolított másfél tanácskozáson, de a hatalommal összefüggő hétköznapi gyalázatokra csak érintőlegesen hivatkoztak. Pontosan bennem él, hogy két korábbi esemény bátorított, hogy betörjem a porcelánbolt ablakát: az *Advent a Hargitán* bemutatójának kivívása igazolta előttem, hogy addigi reménytelenségérzésünket cselekvésre kell váltani. A másik bátorító mozzanatról részletesebben is. 1987 novemberében, csaknem két évvel darabjának bemutatója után Sütő András végre útlevelet kapott, s megtekinthette az *Advent* és *Az álomkommandó* előadását. 1987. december 30-án Szűrös Máttyás üzent Sütő Andrásnak, és kérte: találkozzanak a Jászai Mari téri pártközpontban. Szűrös dolgozószobájában a gondokat vitatták, amelyeket Sütő András voltaképp már előkészített, mert a korábbi években a magyar állam és pártvezetéshez címezve több terjedelmes levélben tárta fel a romániai magyarság ember alatti létét. Szűrös Máttyás és Sütő András beszélgetése váratlanul megszakadt: Kádár János lépett a szobába. A kedélyeskedő fordulatok után Sütő András drámai folyamatukban ismertette Kádárral a diktátor magyarságmegsemmisítő politikájának tényeit. Sütő András 1988. január 15-én hazautazott, január 22-én Szűrös Máttyás a Rádiónaplóban a történelmi, politikai fordulat súlyával jelentette be: a határon túli magyarság sorsa iránt nem lehetünk közömbösek!

Úgy véltem tehát a Jurta-beli tanácskozásra készülve: nyilvánosság elé kell tárni az itthoni drámát, a lemondó, cinikus politika tényeit is. „Az agórák kora lejárt” – írta 1988 februárjában elhíresült cikkének címeként Gyapay Dénes a *Magyar Hírlap*ban, ami sok más lap, televízió fenyegető hangja vagy épp sunyi hallgatása mellett jelezte: nincs szükség a nyilvánosság fórumaira; a pártvezetés kádári vonala továbbra is elszántan vállalja, hogy a kelés tovább gennyesedjék. Amennyire tehettem, a tények feltárásával a kelés fakasztását segítettem. Csegey

Dénes egy találkozásunk alkalmával, felszólalásom elismeréseként, talán a lényegre utalt: mintha régi időkből egy református prédikátor panaszát hallotta volna. Tűnődöm: akaratlanul is talán Sinkovits Imre Tiborcát próbáltam volna intonálni? De hiszen remélhettem-e, remélhettük-e, hogy egy királypótló bán hazaféltésében magára vállalja gondjainkat? Pozsgay Imre már nem volt jelen a Jurta-gyűléseken. De a zsűri elnökeként 1988 februárjában ott volt a budapesti filmszemlén, amely körül kialakult politikai feszültség is a sorsfordító évekhez tartozik. A Gulyás testvérek a hortobágyi kitelepítettek életét tárták fel, Kósa Ferenc 1956 drámáját nyitotta meg *A másik ember* című filmjével. Pozsgay Imrével akkor talán egyedül beszélgettem nyilvánosan a *Film Színház Muzsikában*; „a magyar film újra szolgálatra jelentkezett”, mondta, utalva a belterjes művészkedő divat ellenében a társadalmi küzdelmeket vállaló alkotók és művek dicséretéért.

TALÁN NEM IS EMLÍTETTEM VOLNA a Jurta-beli eseményeket, ha felszólalásom további sorsa nem mutatta volna a rendszerváltás májfoltosodó tüneteit. Kis idővel a március végi Erdély-konferenciát követően Bíró Zoltán hívott telefonon: kötetben adnák ki a két tanácskozás anyagát, s kérte, mennék el lakására, hogy szövegemet pontosítsam. Zoli otthonában több is kiderült: Romhányi Lászlót és műszaki apparátusát bízták meg a beszédek felvételével, s a tekerceket átadták a gépírónöknek, hogy kézirattá formázza az anyagokat. Amikor felszólalásomban Aczél György neve elhangzott, megszakadt a felvétel. Tehát nem is pontosítást kért Zoli, hanem írott szöveggel a letörölt fejezet pótlását. Semmi kétség afelől, hogy Romhányi László ki-nek dolgozik – állapítottuk meg Zolival. „A következő összejövetelem is a Romhányi-társaságot bízhatok meg a rögzítéssel?”, kérdeztem Zolit. Bölcs elgondolással válaszolt: „Továbbra is kérjük őket, de már megszerveztük, hogy a színház első sorában kis mag-nóval ül az emberünk, aki minden felveszt, ezt Romhányi nem tudja, s így nem leszünk neki kiszolgáltatva.” Tudtommal az Erdély-tanácskozások s a további Jurta-vasárnapok anyaga máig se jelent meg, talán a további hónapok és évek politikai alakulását, változásainak zavaró dokumentumait is tartalmazta volna? Romhányi Lászlóról még annyit, hogy a rendszerváltás után szennylapot is szerkesztett, amelyben rágalomáriájával engem is kitüntetett. Aztán bevégezte sötét küldetését, mert brutális cselekedete folytán többéves síttra került belügyes szeretőjével.

Erdély ügyében elhangzott beszédem sorsához más is tartozik. 1988 októberében, amikor már bizonyossá lett a *Hitel* megjelenése, Csoóri Sándor kért, hogy adjak kéziratot. Márciusi felszólalásomat ajánlottam, Sándor bólintott rá. Telték a két hetek novemberből, új és új *Hitel*-számok jelentek meg, de még csak korrektúráért sem értesítettek. Alexa Karczit hívtam, azt válaszolta, Bíró Zolinál van a szöveg, akit később kerestem, s ő barátsággal türelemre kért, aztán még egyszer jelentkeztem, hiába. Úgy február táján megelégteltem. Nyers levelet írtam Zolinak, s visszakértem a kéziratot, mondván: a *Hittel* bevégeztem az együttműködést. Még csak alapító voltomra se hívatkoztam, hiszen 1982 novemberében Németh Lászlóné lakásán Illyés Gyula kitüntető jelenlétében írtuk alá a nyilatkozatot a *Hitel* szükségességének ügyében. Alföldes és tisztájás barátaim is adták már vissza írásomat, sértődés nélkül tudomásul vettem.

A lapítást nem viselhettem. 1989. március elején egy baráti társaságban búcsúzkodva, Bíró Zolival szót váltottunk, s férfias rosszérzéssel elismerte döntésem jogosságát. Mentségként a körülményekre hivatkozott, az alakuló politikai helyzetre. Visszakaptam a kéziratot, s őrzöm azóta is; nagy megvilágosító erőt jelentett további életemre.

Ceruzával az egész szöveget átjavították. Minthogy a Jurtában elismerés fogadta, érdeklődéssel lapoztam hát, ugyan mi oka lehet annak, hogy beszédem kézírata ilyen közölhetetlen anyaggá silányult? Finomító és puhító fordulatok mellett egy kisebb fejezet kihúzása azonnal feltűnt: egy személyre utaló történet. Azt mondtam beszédemben, hogy Aczél György politikája besorolja az áttelepülő honfitársainkat. Vannak, akiket további földönfutásra kényszerítenek Nyugat-Európába, mások a hazában maradhatnak, de nyomorúságos körülmények között élnek, és vannak olyan első osztályú személyek, mint Tamás Gáspár Miklós, akiknek az áttelepüléséhez rögtön lakás is jár. A felszólalásomat követő szünetben Tamás Gáspár Miklós megkérdezte: miért említettem? „Mert így igaz” – válaszoltam. Nem cáfolhatta, s ennyiben maradtunk. A filozófus úr önmitológiájában az aczéli adakozás zavaró momentum lehet, mert üldöztetésének e különös tényét azóta is elfelejti említeni nyugati lapokban, külföldi nyilatkozataiban. Mint megtudtam, a *Hitel* szerkesztőségében a dolgozatom fölötti szigort, az ellenzéki szervezetek együttműködésének politikai szempontjai szerint, Csurka István gyakorolta; ceruzás cenzúrája kéziratomat az ő munkájává is avatta. Egyszer tán közzé adom, a hősi idők páros posztmodern politikai röpiratereklyéje gyanánt.

A KIMONDHATATLANSÁG FESZÜLTségÉT oldotta bennem a Jurta-beli felszólalás, de ahogy a megszüntetett *Tiszatáj* hiánya, a színházi lap napi-heti nyűgei felrömlenek bennem a nyolcvanas évek második feléből, talán az is adalék küszködő magamra, hogy a lakiteleki szerveződésről még nem is értesülve, 1987. június elején egy terjedelmes, Berecz Jánosnak címzett levélben összegeztem a határon túli magyarság sorsát érintő elfogadhatatlan hazai politika tényeit. Ajánlott levelemre még csak az érkezés tényét rögzítő válasz sem érkezett. Nagy késéssel végül Szűrös Mátyás egy korábban küldött terjedelmes iratotmal köszönettel nyugtázta. S most, hogy e tények felmerülnek az időből, felvillan bennem: egyszer, valamilyen alkalmi, talán az Erdély történetének írását bejelentő főszerkesztői tájékoztatóra (1985?) a pártközpontba is eljutottam. Minthogy a *Film Színház Muzsikánál* szerveztem, gondoztam a határon túli anyagokat, a lap vezetése nagyvonalúan engem delegált. Megdöbrentett a légkör. Barabás János bevezetőjét követően az akkor és azóta is képernyőről ismert, a *Népszabadság*ban és másutt tartósított, ma már gyűlöletüket sem leplező sajtóguruk színvonalatlan vélekedése és lapítása megvilágosította előttem: a mélyen tisztelt SZAKMA a határon túli magyarság kérdéseiben, a nemzet ügyeiben milyen készületlen, s ami még súlyosabb, közönyös és cinikus.

Némelyek ábrázatát aztán feltűnni láttam 1988. május 15-én a Jurtában, a médiáról rendezett összejövetelen is. Már annyian zsúfolódtunk a színházteremben, hogy a színpadra is széksorokat helyeztek, én is ide kerültem, Szabad György mellé. Emlékszem a *Hitel* készülődését érintő aggodalmas gondolatára: Széchenyi

művét asszociálva túlzottan gazdasági lap képzetét keltheti majd az olvasóban, ezért javasolta, hogy az alakuló szerkesztőség módosítsa a folyóirat címét. A történelemszakkönyv szerkesztője felszólalása röpké és üdítő momentumnak tűnt, mert a tanácskozás egy nehezen elviselhető „szakmai” bevezetővel indult. Talán egy órát is meghaladta Bajomi Lázár Guy nehézkes, az igazi kérdéseket mellőző beszéde, amely úgy tűnt nekem, hogy érdekteleníteni, mélyhűteni akarja a megújulás igényét, a politikai igazmondás, a demokrácia, vagyis a televízió és a sajtó hiteles működésének kérdéseit. Megvallom: bőszített ez a lila ködbe vont, belterjes kávéházi sámánkodás. Jegyzetek ugyan voltak nálam, de nem készültem hozzászólásra. A tanácskozás előtti szombaton tudtam volna megírni mondandómat, de Nagykanizsára autóztunk a Marosvásárhelyről ismert, váratlanul elhunyt Csiky Csaba temetésére. Véletlen szerencsével idejében megérkezett Sütő András búcsúztatója, ezt is vittük magunkkal. Magdó vezette a Dáciát, Czine Miska is velünk tartott, ha még időben érkezhettünk volna vissza, egy röpké felszólalás írására maradt volna idő, de a járgány hazafelé tartva szakaszosan romlott, s az éjszakát úton, illetve egy ágyából kikönyörgött balatonboglári szerelő udvarán töltöttük. Hajnalra értünk haza, így üzembizonytalan szónoki képességemet rögtönzéssel nem akartam kockáztatni.

Fáradtságomban is ingerelt az elközyösítő bevezető, már feszült bennem a szólhatnék, de töredékes firkálmányaimra pillantva ambícióm újra és újra lelohadt. Sok okos és komoly gondolat elhangzott, de a színpadról letekintve feltűnt: ott ülnek a hivatásos újságírók, ám a szólhatnék egyben se mozdult. Ma is látom: ott bagolykodott *A szólás szabadságának* (milyen álságos, fellengzős cím!) mostani bajnoka is, de társai-val csak pislogta az eseményeket. Bátorsága nem volt a díszes szakértő társaságnak? Akkor nem értettem, de másnap tisztult előttem: a következő hétvégén, május 22-én nagy mérkőzés, a pártkongresszus következik! Nem estek a fejükre, hogy nyilvános szerepléssel, bizonytalan kimenetelű véleménnyel megelőzzék az eseményeket, és kockáztassák sorsukat! Kivárnak egy hetet, aztán majd a Kádár János–Grósz Károly–Pozsgay Imre–Németh Miklós-féle széljárás alakulása szerint tudatják a politikai meteorológiát.

Valójában Víg Károly bátorított fel, aki sokadik felszólalóként, de elsőként mondta ki Kádár nevét és felelősségét. Ölembe helyezett jegyzeteim között egy terjedelmesebb idézet sor szerepelt: március 18-án este Kádár János a televízióban Tardos Júliával beszélgetett; mint utóbb kiderült életének utolsó nagy szereplése volt a nyilvánosság előtt. Elképesztő idő- és helyzetavarról árulkodott, a kérdező Kádár nyilvánvaló sületlenségeit hallva sem szólt közbe, nem korrigált. Gondok sokaságáról hallgatott, de következett a szocialista demagógia a bányászok helytállásáról, róluk vegyen példát az ország! A sajtó helyzetét és a pártvezetés állapotát esszenciálisan mutatta ez a Kádár-riport, melynek fordulatait lejegyeztem, ma is valahol kézirataim között lappang. Minthogy az említett márciusi interjúra nem hivatkozott Víg Károly, végképp rám tört a szólhatnék. Szaggatottan ugyan, de jegyzeteim nyomán a sajtó hazugságainak, hallgatásainak tényeit soroltam, a Kádár-interjú dramaturgiájára futtatva a közéleti helyzetjelentést. A demokrácia, a ki-mondhatóság szabadságának sürgető fordulatára utalva pedig egy történelmi iro-

dalmi dokumentumot említettem. Tamási Áronné jóvoltából ismertem azt a levelet, amelyet Tamási Kállai Gyulának írt 1958-ban, benne a népi írók ellen készülő párthatározat valótlanosságait, hazugságait elemezte. Példázatommal kérdeztem: ugyan miként tisztázhatjuk a nemzeti múlt tényeit, ha évtizedek óta hazug párthatározatok jegyében működik a politika, a szellemi élet, a valós tények pedig nem juthatnak nyilvánosságra.

A sajtó, a média igazmondásáról, a demokrácia esélyéről tanácskoztunk, de 1956 forradalmi voltának igazságát senki sem feszegette. Újabb szereplésem még a Kádár-interjú elemzése okán se volna felidézésre érdemes, de a két-három nappal későbbi fejlemény folytán mégiscsak megemlítem. Lapom szerkesztőségében telefonon kerestek: Mécs Imre jelentkezett, hogy találkozni szeretne velem. Személyesen nem ismertem, talán a Szabad Európából értesültem sorsáról. Másnapra, a Lucullusba beszéltük meg a randevút. Hölgyel érkezett: felesége, Magyar Fruzsina volt, az általam nagyra becsült színházi ember, Magyar Bálint lánya, akiről annyit tudtam, Szolnokon dramaturg, s korábban párttitkárkodott a Szigligeti Színházban. A találkozás gyorsan tisztázódott és záródott is. Mécs Imre Jurta-beli felszólalásomat dicsérte, mondván: sok tényt tudok, amit jó volna hasznosítani, feldolgozni. Szívesen venné, vennék, ha bekapcsolódnék az éppen alakuló Hálózat munkájába. Megköszönve a szíves szavakat, közöltem Mécs Imrével: majd tanulmányban összegzem mondandómat, s nem óhajtok működni semmiféle egyesülésben. A Szabad Európa Rádió adásait is folyamatosan hallgatva, Lakitelek óta különösen erősödött bennem: itt a nyilvánosságért való a küzdelem, de a szalonokban egy másik játékot is játszanak, amelynek kártyásai a müncheni adó nyilvánosságának preferáltjai. De hogy a nyolcvanas évek elejétől már Aczél Györgyig felmenően zajlott ez a pókerjáték, arról a vele készült, nem sokkal halála után megjelent interjúból értesültem (*Köztársaság*). Azt pedig 1999 novemberében, Párizsban Pozsgay Imre mondta el: Losonczi Pál, az Elnöki Tanács elnöke csaknem húsz évi mamelukság után azért mondott le 1987 júniusában, mert a Politikai Bizottság ülésén hallgatva a napirendi pontot, miszerint Konrád György visszakapja-e útlevelét, előtötte az ősi düh: „Elegem van abból, hogy ezek a Konrád-félék mint a víz a rostán jönnek-mennek a határon, s ha egy ózdi munkás néhány fröccs után szidni kezdi Kádárt, akkor öt évet kap”, s ezzel kirohant a teremből, s bárhogy igyekeztek, nem tudták visszacsalni, Barcsig meg se állt. Losonczi Pál is rendszert váltott tehát. Igen, az aczéli állampolitika osztályozta a kádereit, s ezt a táncrendet bagolyék társadalma tegnap éppúgy tudta, mint ma, mert most is Aczél György köpenye alól osztogatják a hitel- és mesterlevelet. A sajtó, a televízió és az esztétika terepén egyaránt. És menlevelet is – galád gazdasági, társadalmi, erkölcsi tények veremelésére. Folytonos önpiszkításunk a nagyvilágban is szívós programjuk részének mutatkozik: az 1990-es szabad választásokat követően visszhangzott a budapesti hírharang a francia lapokban és televízióban: Kis János az igazi karizmatikus személyiség, és nem Antall József.

NEM VOLTAM JELEN a második, 1988. szeptemberi lakiteleki összejevületen, amely már egy népgyűlés erejével hirdette meg az MDF megalakulását. Emlékszem, a *Libération* egy mínuszos hírben tudatta az eseményt, én pedig azon

a napon a bretagne-i partok közelében egy kicsi sziget, Hoëdic partján egész nap ültem az óceán partján, s a víz apály-dagály játékát, lüktetését szemlélve életemen merengtem. Olyas magányban éreztem magam, mint Kósa Ferenc *Tízezer nap* című, Cannes-ban díjra érdemesült szép filmjének végén Kozák András: át-gondoltam veszteségeimet; hogy az elmúlt esztendőben színházi életem két tündökletes barátját, Harag Györgyöt és Ruttkai Évát elvesztettem. Érdemes-e nélkülük színházról írni és gondolkodni? Megismertem a világ nagy színházteremtő alakjait, előadásait, s amit ők tudtak és csináltak, az a legkiválóbbat jelenti. Ugyan, mi mondadóm lehet még? Amit lehetett, már elmondtam a színházi életről.

De fontos-e most a színház, amikor sorsunk fordításának esélye dereng? És mit tehetek egy színházi lap keretében? Éles fordulattal lépjek a politika terepére? Bennem sajgott atyai barátom, Bata Imre kései és szánalmas gopakja. Amikor mellette nevelkedtem a szellem igényeinek esendő tanoncaként, tisztességünk óvását, az igazság képviselőjét tanította. Esti beszélgetéseink során Budakeszi úti otthonában a világ napi álnokságait számba véve, hányszor olvasta fel nékem vigasztaló Weöres Sándor *Majomország* című versét. Együtt kacagtunk: majmoké a világ! – összegeztük Weöressel. Oly fölénnyel szemléltük és vélekedtünk a párt napi virsajtjairól, az irodalmi lavór lábvizének napi lötyty-híreiről. S íme, most az én drága, szeretett Imre bátyám az ÉS-ben maga is főmajomként fölényeskedik és ítélkezik; például két évtizedes baráti-családi kapcsolatunkat is odahajítva Szinetár Miklós becsületembé vágó cikkének közlésével.

A politika így elaljasítaná az embert? – meredtem a messzi komor láthatárba, hallgatva az óceán mormogását. Mikesnek éreztem volna magam? Az bizonyos, fejedelem nélküli árvaságban éltem azokat az órákat, s azt éreztem, hogy változtatni kell az életemen. Ürügyeket is keresve gyakran fontoskodtam közügyekben, mellőzve a meghitt együttléteket Magdóval és a gyermekekkel, megérte-e? Hitvány alakokkal fröccsözve vertem az időt, ugyan mi végre? Hirtelen lobbanású természetem folytán megfontolt politizálásra alkalmatlan vagyok. Igazmondási makacssággal se lehet távlatos közügyi harcokat vívni. „A fegyelem mint látcső” – de sokszor mondikáltam Illyés Gyula figyelmeztetését, és idéztem épp a magam fegyelmezése végett is, eredménytelenül. Bár a Duna-medencében szédelő életet kívánt tőlem a magyar színházi élet, de valamiféle filológiai szigor és fegyelem élt bennem Barta János, Juhász Béla óráiról s a Bata Imrével töltött évek szabadszeminariumairól. Ríportot vagy kritikát írva is törekedtem az adatok, a hivatkozások pontosságára. Talán ezért is jelentettek valamiféle elismerést Jurta-beli felszólalásaim, mert az élet tényeivel igyekeztem igazolni hogylétünk drámai kérdéseit. De különösen az 1987-es lakiteleki találkozó óta sejtetni kezdett előttem, hogy a jó ügyekben szerveződő politika is gyakran rögtönöz, s feladja a pontosság igényét egy hatáskeltő érv sikere érdekében.

A hoëdeci szigetecske partján tűnődve egy júniusi beszélgetés emléke is felvil-lant. Csurka István lakásán jártam. Interjút kértem tőle az erdélyi magyarság és a kisebbségi magyarság rabságos sorsa és a tavaszi tanácskozások hangulatában sietősen írott *Megmaradni* című darabjának foganásáról. A Nemzeti Színház olvasó-

próbáján részt vettem, elolvastam a darabot, Sík Ferenc vezetésével a társulat előbb a gyulai bemutatóra készült. De Csurka István még egy korábbi, a Hősök terére hírelt spektakulum társszerzőjeként is illetékes volt: a romániai falurombolás elleni tüntetést szervezte. Magánbeszélgetéssel kezdtük együttlétünket, Pista beszámolt a készülődés állapotáról. Egy lapot mutatott, a majdani táblák feliratait olvashattam: ismert s nem is hallott erdélyi magyar települések nevét. Meghökkenem, hiszen a falurombolásban az volt az ördögi, hogy az eszelős diktátor a magyar falvak mellett a szász, de főképpen a román falvak dózerolására is készült. Mondtam Pistának az érveket, hogy más nemzetiségű falvakkal is gazdagítani kell a plakátokat. Igaz, válaszolta, s már tárcsázta is Kiss Gy. Csabát: nemzetiségeket tekintve változatos táblairatokat készíttessen! Rösteltem, hogy újra felidézem megjegyzésemet, mert ma is hihetetlen előttem: ilyen rögtönzések alakítanák a politikát? Azóta sokszor megtapasztaltam a szélhámosságig menően. Ma is szégyenkezem fontoskodásomért, de amiben nem segíthettem, azért még inkább. A *Megmaradni* című darab egyik dialógusa az *Anyám könnyű álmot ígér* egyik jelenetét idézte: Gyümölcsoltó Gergely otthoni beszámolóját arról, hogy reformátusként Bukarestben a füstölőt lóbálta, mondván a tanulságot: a fű lehajlik a szélben, de megmarad. Egy magyarországi író társ ezt úgy magyarázta, hogy Sütő András regényében az önfeladás programját hirdette meg. Valójában pedig az egyik szereplő sorsának történetét írta meg, a megmaradás egyik változatát. A félreértést tisztázandó Sütő András *Gergely pápa futamodása* című esszéjében írt Gyümölcsoltó Gergelyének nem általánosítható tanulságáról.

Említettem Csurka Istvánnak: darabjában pontatlanul hivatkozik a szél lehajló példájára, javítsa ki, hiszen még csak próbálják a darabot. Hivatkoztam a forrásra is: *Sikaszoói fenyőforgácsok* címmel az esszé az előző évben kiadott Sütő-könyvben olvasható. Az író feltekintett könyvespolcára: leemelte a jelzett kék borítós kötetet, megkereste a mondott írást, néhány perc alatt átfutotta. „Igeen” – mondta és becsukta. S a fűszáltörténet benne maradt az előadásban. Sütő András 1989 februárjában a szerző társaságában megtekintette az előadást, de nem említette a bántó érvelést. Csurka István szókimondása és a kiállításának bátorsága fontosabb volt számára, mintsem hogy filológiai vitával bántsa meg az előadás örömes hangulatát.

Az 1988. július 6-ai gyulai bemutatót követő sajtófogadtatás légkörében azonban érzékelhettük a nyílt és lappangó viszolygást is. Az idők változásának zavarában a májusi pártértekezlet a kádárelvonó-kúráról döntött, de a régi bolsevik jelzőket őrizte: az érezhető fordulattal nem a szabadság, hanem a nacionalizmus készülődik. Jól igazolta ezt a falurombolás elleni tüntetésről szóló tudósítások hangneme, pontosabban a történelmi eseményt körülvevő média-siserehad némasága. Eltelt egy hét, amíg a *Vasárnapi Újságban* Csoóri Sándor megszólalhatott, s a jelentéktelenségből kiemelte a megmozdulást. Közölte a nyilvánossággal: a Hősök terén százezer ember tüntetett a romániai falvak és honfitársaink emberi méltóságának megvédése érdekében.

Ama tengerparti meditáció késő délutánján úgy szálltam fel a szárazföldre induló kis hajóra, hogy friss levegő járt át. Nem hiányzott a lakiteleki összefövetel,

a közgyi láz elcsöndesült, rendezettebb életet határoztam el úgy is, hogy fékezem fröccsöző kedvemet, s nem felfelé, hanem le- és befelé törekszem, hogy jobb s alaposabb írásokkal segítsem sorsunkat és a vajúdó időt.

KÜLÖNÖS CSÁBÍTÁSOK hulláma érintett meg a hazatérésemet követő hetekben. Az atlanti messziség és magasság helyett a hon közeli egét éreztem magam fölött: már az új lakiteleki tanácskozás jegyében egy általam ismeretlen vállalkozótól címemre meghívó érkezett: a jelzett időpontban mennék el a megnevezett étterembe, az MDF erszébeti alakuló ülésére. Nem a hiúság, hanem valami viszolygás megállított: egy évi küszködés után ilyen egyszerű volna, mintha egy lakógyűlésre invitálnának! Nem illene bemutatkozni a vállalkozónak? S ugyan, mi egyéb program és terv készülődik majd az együttlétben? A cetli erről sem tudatott. Színvonaltalan kezdet, gondolám, s felmentettem magam az egyletesdiből.

Aztán telefonhívás szólított: a Rajk Kollégium képviselőjében jelentkezett egy ifjú: kérdezte, elvállalnék-e egy előadást a színházi élet helyzetéről. Azt is bevallotta, valaki, talán félelme folytán, visszamondta programját, így szereplésemet amolyan beugrásformán november elejére illesztenék. Természetesen vállaltam, hisz a megtisztelő érdeklődést sose tagadtam meg. Megható figyelmességgel fogadott a rendezőség: egy stencilezett lapon röpké életrajzomat ismertették és szemelvényeket illesztettek színházi írásaimból. Mondhatom, a legzaftosabb állításokat az aczéli színházpolitikáról s egy súlyos passzust az *Alföld*-ben írott s Szinetár Miklós által lepszikolt tanulmány fölötti vitából is.

A zsúfolt teremben tényeket sorolva beszéltem: a színház egy társadalom működését, hogylétét is minősíti. A magyar színház jelenlegi gyakorlata pedig nem működik a szellem és a művészet demokráciájának törvényei szerint. Szóltam a fiataloknak készségeinkről, hogy Csurka István, Weöres Sándor darabjai évtizedes anatómiát követően juthattak színpadra, Mészöly Miklós *Ablakmosóját* kiiktatták a színházi életből, Latinovits Zoltán elkezdte próbálni Örkény *Pistijét*, s betiltották. Illyés Gyula *Kegyencének* ősbemutatóját pedig Párizsban tartották 1965-ben, ugyancsak az aczéli politika szégyenére. Kérdés-feleletek formán folytatódott az együttlét, majd egy közeli kocsmában kisebb társaságban éjfélig váltogattuk a világot. Meglepett észrevételük, miszerint elfogultság nélkül hivatkoztam az írók és a művek sorsára; furcsállták, hogy Illyés és Mészöly egymás mellett szerepelt példáim között, mert arra számítottak, hogy valami „népi” színjátékmelettel állok elő. Nem ismertek, de előítéletes képzet már élt bennük. Az est jó híre valamenynyire elterjedhetett, mert a következő hónapokban egyedüli színháziként, a formálódó Fidesz-közösségekbe hívtak; jártam a pápai és a győri táborozók között, s meghívtak a Kruspérba is, ahol egy kérdező már átlátszó, provokatív kérdéssel igyekezett csapdába ejteni.

Ahogy a másfél évtizedre visszatekintek: fölöslegesen igyekezett. Noha Fodor Gábor miniszterként, amikor nyájas hajszáját indította a Nemzeti ellen, 1995 januárjában beszélgetésünket úgy kezdte, hogy pápai előadásomról emlékszik rám. De ahogy Fodor Gábort, úgy odahagyott ifjú demokrata társait sem érintette meg

sem a színház, sem a kultúra; pártindíttatás szerint és hatalmi fölényből döntöttek, de a szellem és a művészet tartományaiban később sem óhajtottak elmerülni.

Hogy volt-e a Rajk Kollégium-i előadást követő ifjú beszélgető társak között besúgó? Bizonyosan volt. Amikor a rólam szóló csonkolt állományú jelentéseket 1998 őszén kézbe kaptam, s bennük a *Tiszatáj* két szerkesztőjével való első találkozásom mondatait olvashattam, az a feltételezés erősödött meg bennem, hogy a kádári időkben ha két-három-négy újabb keletű ismerőssel társalogsz, nagy esély lehetett rá, hogy közüük egy besúgó. De sosem foglalkoztam a spionokkal, mindig azt mondtam, amit a szívem és az eszem diktált. Csak most, hogy az időt gereblyézve emlékeimet rendezem, merül fel bennem a történet: egy kis módosítással most Labanc Péterre keresztelt közgazdasági egyetemista lapomban megjelent írásaimat dicsérve kérte, hogy időnként neki és hallgatótársainak beszéljek színházi előadásokról, elemezzünk darabokat. Gyánútlanul vállaltam, olykor két leányka társa is megjelent, ő mindig. Tamásival, Sütő Andrással, Hraballal és másokkal tán egy évadon át szórakoztattam a szerkesztőségi szemináriumon. Aztán egy Kálmán Kata-albummal megköszönte az együttléteket, s eltűnt. Esztendőök múltán egy szennylap kis képességű, ám nagy hatalmú munkatársa lett. S mint utólag megtudtam: 1992 októberében ő szerkesztette azt a rágalomáriát, mely szerint elbocsátottam azt a művészt a Nemzetitől, aki a Parlament előtti pódiumnál megfutamodott Göncz Árpád szövegét felolvasta a televízióban. Labancz manapság egy szelleméhez illő tévé iparosaként üzelem. Akkoriban sokféle alakzatban és ürügyekkel bukkantak fel kérdezőbiztosok, de a Hivatal még 1998-ban is fedezte őket, mert a munkahelyeimre vonatkozó jelentésekből egyetlen aktával sem tiszteltek meg.

Az 1988-as ősziről még különösebb emlék is feldereng. Régi barátaimmal ültük körbe az asztalt Márkus Bélának debreceni otthonában. Feleségének, Cs. Nagy Ibolyának a finomságait fogyasztottuk, s valamiképp a színház került szóba, s alighanem Imre László egyetemi tanár (aki azóta a rektorság gyötrelmeit is megélte), aki akkor a színház nívódíj bizottságának elnöke is volt, felém fordult: „A színház igazgatójának megbízatása lejár. Most már pályázatot írnak ki. Add be a pályázatot!” Zavartan körbenéztem, társaim, Görömbei Andor, ma akadémikus és Márkus Béla, az *Alföld* egykori főszerkesztője, egyetemi tanár az asszonyok kórusával erősítve helyeseltek az ötletnek. A kollégiumi játékoktól Móricz Zsigmondon át Németh Lászlóig és Sarkadi életművéig ismertem azt a kövek alatti Debrecen, ami színházban is feléleszthető. Nem volt ellenérvem. Ilyenformán is provokáljuk a felsőbbeket! Noha nem ámíhattam magam, jól tudtam: színház dolgában még csak nem is a debreceni korifeusok döntenek. Aczél ugyan már a párttörténeti intézetből keveri a kártyákat, de emberei a minisztériumban és a pártközpontban az ő kedve szerint osztanak. Vazallusait is eleget támadtam ahhoz, hogy végre rám csaphatnak. Ha egykor Németh László nem kellett Debrecennek, potomság, hogy nekem meg színház nem jár. Pályáztam, s nem csalódtam, mert feltételezésem beigazolódtott, a Fővárosi Operettszínház egyik rendezőjét nevezték ki. Nyugodjék békében, két év múlva a Csokonai Színház halottjaként múlt ki – Debrecenből is. Akkor már a Nemzeti Színház igazgatója voltam. A Jóisten bölcsen irányította ellenzőimet.

A MAGYAR MŰVÉSZETÉRT DÍJ sorsa eseményt, fordulatot jelentett a '88-as őszi hónapokban. Gubcsi Lajos, a *Magyar Ifjúság* főszerkesztője és helyettese, Pálffy G. István hetilapjukat úgy szerkesztették, hogy művészet dolgában a sok évtizedes aczéli protokollt feltörjék. Külső munkatársként tévé- és rádiókritikákkal, interjúkkal már esztendőik óta segítettem ügyüket. Olyan személyeket, eseményeket igyekeztek közép-pontba állítani, akik nemzeti voltunk igényes képviselői, példákat a múltból és a jelenből, akik a fiatalság lelki, szellemi holnapját erősíthetik. Így merült fel a Magyar Művészetért Díj gondolata is. Méltatlanul mellőzött életművek rangját szükséges tisztázni, becsülésének rendjét megteremteni. Szavazással és művészeti testületek delegálása folytán állt össze a kuratórium, amelyben Pozsgay Imre, Sára Sándor, Korniss Péter, Markó Iván, Czine Mihály, Makovecz Imre, Sinkovits Imre, továbbá a lap vezetői baráti egyetértésben alakították ki álláspontjukat. Jómagam Sinkovits Imre tanácsadójaként lehettem jelen, s vállaltam, hogy az ünnepélyes díjkiosztás laudációinak egy részét megírom. Annak a novemberi estének felemelően szép ünnepe az én emlékezetemben egy új Magyarország művészeti álmaként él ma is. Hogy sandaságok nélkül, igényes közösségi gondolattal, határoktól immár eltekintve, valóban a nemzet kiváló alkotásai, teremtoi emelhetők magasba. Kubik Anna, Bubik István, Sík Ferenc, az *Advent* csapattól, aztán Novák Ferenc, aki alkotótársa volt a *Csíkomslyói passiót* rendező Kerényi Imrének, továbbá Harag György posthumus díját emlékezetes előadásainak nagy színésze, alkotótársa, Héjja Sándor vette át; a Páva országot mozgó sikere után a képernyőről letörölt Vass Lajos léphetett a Nemzeti színpadára. S vezetésével a zsúfolt ház együtt énekelte a szatmári zsidó népi éneket: Szól a kakas már, majd megvirradtán... Azon az estén valóban virradni, kiteljesedni éreztük szellemi, művészeti életünket. S Kodály Zoltán és Bartók Béla nyomán felmerült a szabadságban, a békés életben teremtő magyarság álma.

Néhány hónap múltán, 1989 tavaszán a rendszerváltás lázában, valamennyi lap közül elsőként, a 100 ezer példányban megjelenő színes hetilapot megszüntették. Em-lékszem, telefonhívásra is ragadtattam magam: a lap sorsában cinikusan nyilatkozó Szilvási Györgyöt ismeretlenül felhívtam, s elmondtam a véleményemet. Válaszolni nem engedtem, lecsaptam a telefont. Úgy tudom, hogy Pálffy G. István a *Magyar Fórum*nak is ajánlotta: színes képes művészeti hetilapként folytatódjon a *Magyar Ifjúság* élete, de elutasították a gondolatot, talán a *Hitel* konkurensét látták benne. Ezzel soha többé meg nem foghatóan s véglegesen odalett százezer, nemes érzésekre, nemzeti-emberi eszmékre nevelhető, jobbára fiatal olvasó.

Ma már világos: a Hámori Csaba, Nagy Imre, Gyurcsány Ferenc, Szilvási György nevével jelzett KISZ-vezérkar csöndben klánná szerveződött, hogy gazdasági haszonra váltsák devalválódott politikai karrierjüket. Sötét ügyleteikben a nyilvánosság őket zavarta volna. Már nem volt hatalmuk a hetilap fölött, váratlan és kiszámíthatatlan helyzeteket ígért volna a *Magyar Ifjúság*, amely a mozgalmon belüli disznóságokat is sorozatosan feltárta. Ami pedig a KISZ-betéli társaság végleges bukását jelentette volna.

Ezzel a sunyi osztogatások és a gazdagodás ideje, vagyis az alvilágosodás kora érkezett.

„MAGYAR ÉLETÜNK KEZDTÜK TÉTOVÁN, / Nem láttunk hét kövér esztendő, / De minden esztendőnk sovány.” Ady Endre *Szép, magyar sors* című versén tűnődöm, miközben 1989-es esztendő sűrű fordulatokat hozó napjai elevednek meg előttem. Érdekelt, hogy az újságíró szövetség valamelyest követi-e az idő tisztázó igényeit, s ezért küldtem el panaszomat az etikai bizottságnak, védelmet kérve Fekete Sándor engem piszkoló cikke ellen. Nevetséges érvekkel elutasították. Aztán újra ajánlottan postáztam sérelmeimet a Nyilvánosság Klubnak, névszerint Kenedi Jánosnak. Tőle válasz se érkezett. Így aztán a Hálózat színeképe világossá vált előttem. Ezért is vitatkoztam óvó szeretettel egy álló délelőtt Kisvárdán, 1990 júniusában drága barátommal, Bertha Zoltánnal, mert ő tiszta lélekkel a képviselőségig elhitte a tündöklő jeromosok ámítást. Aztán előtte is tisztult a komédia kimenete, s a kivételesek erejével és bátorságával tisztázta hovatartozását. Nagy Imre és az '56-os mártírok újratemetése jelképesen és politikailag is szentesítette volna az új világ hajnalát? Ne feledjük, Pozsgay Imre bátorságának volt köszönhető, hogy 1989. január 26-ai rádiónyilatkozatával a pártvezetésben robbantott, és politikai tér nyílt a vérbe fojtott forradalom rehabilitására. A világ Budapestre fordította kameráit, Orbán Viktor szólt a legbátrabban: hazatessékelte a szovjet csapatokat. Nyugatról, harminchárom évi száműzetés után eljöhetnek és beszélhetnek honfitársaink; ma is elérzékenyülök, ahogyan felidézem, amint a Hősök terén ünneplő százezres gyülekezet megrendítő méltósággal hallgatja Mensáros Lászlót, aki fiatal színésztársaival száraz egyszerűséggel sorolja az áldozatok nevét. A mámoros napon s azt követően a megalázottak és megnyomorítottak tíz- és százezrei s a rendszerváltásra készülő értelmiségiek úgy hitték, hogy az egész ország lelkét a szabadság ünnepi érzése járja át. Hatalmas önámításnak bizonyult; a most következő választás feszültsége is ebből következik. A pártapparátus felső vezetésében a Medgyessy–Gyurcsány-féle csendesebb társaság már holnapját szervezte a bankok, az ingatlanok vidékén, mások, ideológiai életünk ellenőrei, kép-, fa- és telekkereskedelemben (Berecz János, Knopp András) kezdték megújult életüket. Előlépett a reformmozgalomra is gyáva aparatszik-társaság, Horn Gyula, Kovács László, majd bukott cenzori szerepéből Lendvai Ildikó, s bámulatos volt Nyers Rezső újkori tündöklése, pardon nélkül került elő, s vele kapcsolatban potomságnak tűnik máig, hogy ama elhíresült 1958-as központi bizottsági ülésen Nagy Imre kivégzésére hangolta a vezetést.

Hamis képzet élt a rendszerváltó értelmiségben a kádári idők üdvözítő voltában hívő többmillió seregéről, arról, amelyet bizony nem érdekelt a szabadság szellője és 1956 igaza, ők legfeljebb, Ady idézett biblikus képével ellentétben, hét kövér esztendő, vagyis azt képzelték, hogy minden a régiék szerint halad majd, az eladó változatlanul pökhendi lehet a vevővel, és csalhat a mérleggel, a hivatalnok változatlanul packázhat ügyfelével, de ránk szakad a jólét, s azonnal legalább Ausztria életminőségébe juthatunk, és gyarapodhatunk. Százezrek csalódtak, mert idővel állásukat veszítették, elszegényedtek, s ma nyugdíjasként a boldog kádári időkbe révedeznek egy-egy potyagulyást szürcsölve, édeni életüket idézni elég már avas jelszavakkal is, s máris tapsolják az idétlen kormányvezért, aki föld-

osztást ígér nekik, noha anyagiak, gépek híján, rokkantan már csak csökkent álmutakat váltják voksra.

Fel se foghatják, hogy vele országukat is adják.

Visszatekintve a június 16-ai napra, az utolsó kegyelmi pillanatnak tűnik az ország életében. Nemzetet nem írhatok, hiszen az erdélyi magyarság a diktatúra legsötétebb hónapjait élte, vajúdott a felvidéki és a kárpátaljai magyarság is. Kegyelmi volt az a nap, mert az ellenzék változatos színei történelmi egyetértésben mutatkoztak. A következő alkalom már szégyenteli fordulatot hozott: a kerekasztal-tárgyalások záró mozzanatában, a megállapodás ellenére a madarasok pártja valóban visszafelé röpült, s nem írta alá a nyilatkozatot. Este a televízióban Tölgyessy Péter érveit Antall József lenyűgöző eleganciával cáfolta, ami ekkor már erkölcsi minősítést is jelentett. Fél emberöltő történéseire visszatekintve: a szabad demokrata párt egyben következetességet mutat, akár egy sátor alatti gyülekezésben, akár a politikai akaratok küzdelmeiben a pártoskodó mindennapokban és a miniszteri posztokon az értékeket omlasztva, a törvényesség folyamatos gyöngítésével, a történelmi egyházak elleni támadásokkal, a múlt sorvasztásával a társadalom amerikai kómába való süllyesztésén dolgoznak. Kuncze Gábor cinikusra hangolt Durbints sógóra a látványember; körötte Pető Iván, Demszky Gábor, Magyar Bálint, Horn Gábor, Eörsi Mátyás, Fodor Gábor, Bozóki András... – és „független” holdudvaruk (?), inkább alagsoruk társasága: ha eljön az ő országuk, abba a haza, a nemzet pusztul bele. Hozzáteszem, igen szűkös érvekkel, a hazai hagyományok vagy a nemzetközi liberális gondolatok igényességét, gyakorlatát is nélkülözve. Az persze már bizonyára az én politológiai siketségem, hogy a polgári pártnak és Orbán Viktornak miért fontos a Parlamentben a pártot váltott néma képviselő, Tölgyessy, akinek a nyilvánossága a *Népszabadság*, s onnan üzenet annak a pártnak, amelyet képvisel. Ez a listás rendszer képtelensége is; Franciaországban például mindenki körzetben vívja ki mandátumát, így a képviselő igazával és erkölcsiségében folyamatosan szembesülni kénytelen választóival.

FOGYNAK EMLÉKEIM a közügy dolgaiban; a *Hitel* nem tartott igényt cik kemre, de örömmel vállaltam az 1989 júliusától újra megjelenő *Tiszatáj* segítségét. Látván a hangra kapott tülekedőket is, a megújulás közügyi buzgásaitól eltávolodtam, s ebben egy esemény különösen megerősített. Ratkó Józsefet temették a nagykállói református templomban 1989 szeptemberében. Lezsák Sándor a Fórum nevében beszélt, méltatlan hangvételnél. Politikust nagyban minősít, hogy a folytonosan változó helyzetekhez alkalmazkodik-e, érzékeny-e arra a közegre, amelyben szólnia kell a hallgatóságához. Hüledezve hallgattam Lezsákot, Károly Gáspár és Szenczi Molnár Albert otthonában, Isten házában, legfeljebb a lakiteleki kultúrházba illő politikai gyűlés színvonalán beszélt az 1917-es vörös árnyról, amely ellen szervezkedni kell. De még jobban hüledeztem, amikor Mark Palmerrel való előző napi találkozására hivatkozott Ratkó József ravatalánál. Máris az amerikaiak kegyét keressük, amikor dolgaink tisztázását el se kezdtük? A kállói temetés keserű döbbenetében szeptember 28-án levelet írtam Csoóri Sándor-

nak, melyben, összefoglalva az eltelt hónapok eseményeit, kértem: töröltesse nevémet a Fórum tagjainak sorából.

Ahogy a tündökletes szellemű Csengey Dénes a négyigenes szavazás ellen agitált 1989 novemberében, hitvány kis színjáték volt. Eredményeként elvesztette súlyához, képességéhez méltó esélyét a közéletben az a Pozsgay Imre, aki 1989 decemberében a francia *Antenne 2* televízió *Az igazság órája* című műsorában magas emberi és politikai igénnyel fogalmazott válaszaival egy államfő kvalitásait sugározta a nagyvilágnak. Ám Dénest említve egy esztendővel később azon is tűnődtem, hogy egy érzékeny íróban a politikai hevület hogyan tompíthatja el a körülmények iránti érzékenységet. 1990 novemberében Dénes a *Magyar Nemzet*ben talán disznóöléssel színesített vidéki időzésében fogant gondolatait közéleti szempontokkal elegyes sorozatban adta közre. S egyik fejezetben szinte diadalis jelentéssel Pozsgay Imre kiiktatását tárgyalta. Szava se volt persze, tételét zavarta volna, ha az első lakiteleki találkozót követő drámai hetek légköréről vagy az 1956-os „népfelkelés” bejelentése nyomán következett feszült, sorsfordító pillanatokról is beszél. Dénes ihletével, szívével, eszével és tisztességével tündökölt a fórumos idők hajnalán, de a fegyveltség, alaposság és körültekintő elemző-készség hiányzott belőle. Strasbourgban járva „mezítlábas” mivoltában is ügyetlen mondatokat fogalmazott. Ez is képesség, készség dolga, mit mondhat a politikus idegenben, s otthon miként tálalja ugyanazt a kérdést. S a Fórum körül tehetséges, de gyakran csizmadia-politikus értelmiségiek, lelkes és számító önjelöltek, szakmájukat tudó, ám jámbor csillagnézők és alkalmatlan karrieristák keveredtek. De a politika viharos hullámain a vitorlát optimálisan dönteni tudó, a kormányrudat jól kezelő mesterek alig mutatkoztak. Fent és lent sok kis és nagy kapitányra lett volna szükség, de jobbára kocahajósok és potyautasok lepték el a fedélzetet. Ma pedig a haza bölcseként olyan eseményekért piszkálják Antall Józsefet, amiket egykor maguk is helyeseltek. (Göncz Árpád megválasztása, Han-kiss Elemér kinevezése, paktum a madarasokkal.)

AZ ORSZÁG HÁZÁBAN megilletődötten bolyongtam 1990. február 15-én délben. Egy órával Strasbourgba indulásom előtt lépten ki azon a kapun, amelyet otthonunkban egykor baráti összejövetelen Csoóri Sándor és Sinkovits Imre emlegetett az 1956. október 23-ai estéről. Tünetmentes emlékjátékban összecsúszatták az eseményeket: Imre befelé igyekezett, mert Nagy Imre érkezésére várva az időt kitöltendő, szavalásra hívták, Sándor pedig már kifelé tartott. Nem találkoztak, noha időben és térben egymás felé közeledtek; összeszikkasztó beszélgetésükből Imre lobogó-játékos, Sándor szinte szociográfiai pontossággal felidézett előadásában egy sajátos történelmi memoár soha meg nem írható fejezetét hallhattuk. Szűrös Mátyással beszélgettem órákon át romániai diplomáciai emlékeiről, tapasztalatairól. S hogy e házban és éppen vele találkozva búcsúzom a hazától, nekem jelképes erejű pillanattá emelkedett: 1989. október 23-án, az Országház előtti téren a köztársaság kikiáltásának történelmi napján, Balázs fiam kezét szorítva, a Földművelési Minisztérium árkádjai alatt állva, ő volt az utolsó politikus, akit élőben

láttam, hallottam beszélni. Mert délben is rogyadozó lábbal és megsárgult tekintettel meredtem a Parlament erkélye felé. Este pedig már a László kórházban fekvődtem, hónapokra halálközeli bizonytalanságban lebegve, s tűnődve az élet súlyos és kevésbé fontos dolgain. Mellettem napokon és éjszeleken át egy nálamnál fiatalabb férfi haldoklott, ugyancsak májvírusának pusztító folyamatában.

A kórház az élet laboratóriuma. Hűvösen figyelheted: kinek voltál és maradtál fontos. Magdó Strasbourgból rohant haza, egyetemi óráit odahagyva, Balázs kisgimnazistaként testvérei fölött atyai szerepét is gyakorolva naponta időt szorított arra, hogy meglátogasson. Debrecenből felutazott Béla barátom, de a másik a tízperces autót is sokallta, hogy egyszer is rám nyissa az ajtót. A fröccsös barátok is új cimborákra letek a körüti kocsmákban. Alig-alig aludtam éjszakánként, mellettem már kómában hörgött, olykor töredékszavakat nyögött szobatársam, tán fiatal asszonykáját szólítgatta, aki terhesen már egy árva gyermek szülésére készülődhetett. Át-áthajoltam a szegény haldoklóhoz, próbáltam nyugtatni, mert az infúziós csövet akarta kiszaggatni haláltusájában. Végző küzdelmétől megrendülve döntöttem el: ha felépülök, soha többet nem iszom. Legyen ez az én rendszerváltásom. Annyiszor kerestem okát a poháremelgetésnek, nyomorúságainkat sajogva átpeturkodtam a Duna-medencét, a nektár örömét a szabadság őszirózsás bódulatóra váltom. Azóta is tartom fogadalmam.

A romániai fordulat drámai eseményeit már otthon néztem a televízióból, s dermedten igazolódott előttem, az előadás zűrzavara végképp leleplezte a nagyhangú aczélandrei médiaguruk tájékoztatanságát – befuccsoltak az üres fecsegéssel. Mert nem tudtak címeiket, nem ismertek személyeket, akik segítségével pontosan és hitelesen feltárhatták volna a romániai politikai, társadalmi körülményeket. Nagykesve aztán Cselényi Lászlót, Vári Attilát és Bodor Pált invitálták a stúdióba. De ekkor, életemben először tárcsáztam a televíziót, pontosítás végett. Bodor Pál kolozsvári értesülésére hivatkozva megrendülten tudatta: Király Károly meghalt. Nem sokkal előtte Sütő Andrással beszéltem, akinek számát reggel hívtam meg, s késő délután csörgött a készülék: András volt, éppen a főtérről jött, ahol betegen is beszélnie kellett a hatalmas tömeg előtt. (Koltai Gábor Trianon-filmjében hamisítás történt: az amatőr kamerával felvett főtéri Sütő-képekhez nem az akkor, december 22-én mondottakat illesztették, hanem máskor írott szövegét olvasták alá.) Andrástól tudtam, hogy Király Károly él, közöltem hát a televízió adásvezetőjével, így a pontosítás elhangzott.

Január első napjaiban Csoóri Sándor hívott, de még betegségem nem engedett, csak a hónap végén indultam útnak, s András ötévnyi kitiltásom után öt öleléssel fogadott házában tornácán. Az Országházban 1990. február 15-én Szűrös Mátyással beszélgetve aggodalmas jelek is szóba kerültek a romániai magyarság jelenét tárgyalva, de máig sajog bennem a mulasztás: érzéketlen és figyelmetlen voltam Sütő András búcsúmondatára. András szinte lehajtott fejjel mormogta maga elé: nehéz idők ígérkeznek, „még pogrom következhet ellenünk”! Nem éreztem a helyzet súlyát, András aggodalmát, s nem mondtam tovább a köztársasági elnöknek sem. Másfél hónap múltán a tragédia bekövetkezett. Franciaországban a ro-

mániai magyarság sorsa először került a lapok és a hírcsatornák élére: Marosvásárhelyen botokkal, láncokkal felfegyverkezett bandák háborút robbantottak ki, amelynek Sütő András lett az egyik áldozata.

A HÓNAPOKAT IS SZÁMOLOM, s hitetlenkedem: az elmúlt tizenöt esztendő csaknem felét Franciaországban töltöttem. Előbb Strasbourgban éltem, már azt is a rendszerváltás jelének tekinthettük, hogy Magdó a strasbourgi egyetemen taníthatott. Úgyis megélhette a hazai változások örömét, hogy magyar civilizációs óráit kétszázan hallgatták, s annyian vizsgáztak is, amelynek egyik feltételeként a francia hallgatóknak legalább egy magyar irodalmi művet is ismerniük kellett. Fogadóórái parttalaná váltak, a diákok könyveket kölcsönöztek, mások, a városban vagy távolabb élő magyarok tanácsok vagy fordítás dolgában keresték. Sokan akkor készülődtek haza először. Féltek, bizonytalankodtak, de szívükben remegő érzéssel intézték papírjaikat. Mert a rendszer még nem változott, a francia hatóság is ekként viselkedett velünk. Egyszer egy rendőri rohamcsapat vette körül autónkat, igazoljuk magunkat! Máskor nyomozó érkezett, ugyan mit művelek otthon egész nap. Gyanús voltam, tán államtitkok után vizslatok. Voltaképpen igazuk is volt: azt tettem, majd későbbi párizsi éveimben is; figyeltem, hogy egy egészséges társadalomban az ép emberi lélek miként működik. Mert mi tájékozatlanul, sérülten és betegen érkezünk a demokráciába, s állapotunk azóta se könnyebbedett.

Magdó változatos eseményekre az Európa Tanácsba volt hivatalos; egyszer sürgősen kellett fordítania Göncz Árpád levelét, mert a budapesti elnöki irodától a párizsi nagykövetségig s tovább, a Strasbourgig tartó magyar bürokráciában mindenki közömbösnek mutatkozott az iránt, hogy a köztársasági elnök szövegét franciául küldje tovább a Tanács folyóiratának magyar számába.

Őszi betegségem folytán gyöngé vitéznek bizonyultam még 1990 tavaszán is, s anyagi szűkösségünk hetente csak egy-két telefonszót engedélyezett; két-három hetenként érkeztek a levelek s még a napi sajtó is. Az otthoni hazai közéleti hisztéria alig-alig érintett; hűvösebben figyelhettem az otthoni eseményeket s hogylétünket, hírünket a francia hétköznapiakban. Az éjszaka recsegő éterhullámaiból halászta ki Balázs a Kossuth-adó hírért, miszerint a Magyar Demokrata Fórum nyerte a választásokat. Mi sem akkor, sem később nem választhattunk, ami azt jelentette, hogy a parlamenti pártok a közelmúltig (európai uniós választás) elfogadhatatlan törvénytelséget követtek el több tízezer külföldön élő és dolgozó magyar állampolgárral, mert elemi jogainkat nem gyakorolhattuk. S ha említjük a történelmi fordulatot, és Franciaországban időzünk, szükséges végre pontosan elmondani a kampány vezéreszméjének eredetét, mert a Fórum-történelemből elpárolgott mára, minap Orbán Viktor is egy nagygyűlésen a jelszót emlegetve, a forrást érzékelhetően nem ismerte. A kampány stratégiáját a francia Segala-cég dolgozta ki. A vezérmondattal pedig így hangzott: Nyugodt erő. 1981-ben a kommunista párttal szövetségben induló francia szocialista pártot és Mitterand elnöki ambícióját is a Segala agytröszt segítette sikerre. Jelszavuk: force tranquille. Vagyis: nyugodt erő. Országok, pártok és jelszavak, lám határtalanok, a francia

vörös rózsza és a magyar tulipán, egy okos kampánybirodalom kertjében egymás mellett virágzik.

Strasbourgban időzve különös és tanulságos jeleket észleltem. A Fórum sikerét követő dermedt zavartság képe villant elő bennem egy társasági estéről. A Párizsból átutazó diplomata a vacsorát követő beszélgetés során egyszer csak váratlanul közölte: még nemrégiben is kétszázezer frankot adott át bizalmasan egy francia személynek és szervezetnek. Mit lehetett volna mondani a kérdezetlenül megvalóult, zavart (?) és a homályos jövőtől való félelem szülte, vallomások megnyilatkozása? Kérdeztem volna, kinek a megbízásából és milyen célra adakozott? Én röstelltem vendégem kiszolgáltatottságát. Bizalmának kitüntető fordulatát követően az úr nemsokára távozott, de azóta is tűnődöm: felmérhető-e, hogy a szovjet birodalom védelme, a hazai párt és hírszerzési érdekek folyamányaként mennyi pénzt szórtunk szét a világban? S a magyar kultúra, szellemi ügyeink amúgy is szerény nemzetközi tere milyen csökött életre kényszerült, hogy évtizedeken át hírszerzők, sajtótudósítók, alkalmatlan elvtársak, ingyenezésre és haszonszerzésre specializálódott lakájbürokraták működtek a diplomácia terepén. S akik nem múltak ki a rendszerváltással, mert az apparátust ugyan kikkel lehetett volna felváltani, szakemberségükben sokan máig és holnapig tündökölnek. A kéretlen vallomás arra is utalt, hogy a régiék dermedten várják a jövőt. A televízióban is így történt kis időre; ezért volt tévedés a határozott, a márciusi politikai viszályban rendet teremtő Nemeskürty Istvánt Hankiss Elemérrel váltani az elnöki poszton. Arra is láttam jeleket akkor, hogy a diplomáciai apparátus hogyan szabotálja az új kormány intézkedéseit és érdekeit akkor is, ha új kiküldötként érkezett. Urizált, s akár elvtárs elődje, elverte a külügy pénzét bútorokra és luxuscikkekre. Egy másik újkori konzul a strasbourgi Petőfi utca avatásakor a Kiegyezés történelmi jelentőségét méltatta.

Figyelgettem kinn élő honfitársaimat is; egyik önzetlenül, idejét nem kímélve segítette az erdélyi magyarság ügyének Európa Tanács előtt való képviselését, a másik magyar rendezvényeket szervezett, a harmadik otthonról érkező diákok szállását intézte. Ám az '56-ban kiszédelgett futballista például magyarul nem tudó francia élettársával a hasznost leste, egyesülete szalámival és pállinkával üzletelt, és cigányzenés pörköltvacsorákkal éltette a magyar–francia barátságot. De hogy érdeküket kis honunkban elmélyítsék, hitelük igazolására azok ellen, akik dolgoztak, piszkolódó, feljelentő leveleket írtak, hol az MDF-kormány illetékes miniszterének, hol Demszky Gábor hivatalába. Strasbourgban akkoriban mágikus neve volt Magyarországon: művész, politikus, műkedvelő fúvósok és néptáncosok otthon hitelüket, személyüket, ambíciójukat igazolhatták azzal, hogy az elzászi városban megjelentek, tucatnyi érdeklődő előtt szerepeltek, akár egy tanteremben is.

Elményyszerű, ünnepi érzésekkel áthatott találkozások is felidéződnek bennem, amelyek a rendszerváltás valódi fordulatát jelentették. Sütő András látogatása például 1991 novemberében. A magyar kultúra heteit rendezték Strasbourgban, méltó keretet teremtve az Európa Tanácsba való felvételünkhöz. Első alkalom volt, hogy Sütő András személyében hazánkat Hubay Miklós társaságában határon túli

magyar művész is képviselte. Fórummá vált a nemzetközi könyvesbolt, a Kléber; Sütő András a zsúfolásig tömött emeleti előadóterem publikuma előtt beszélhetett munkásságáról, az erdélyi magyarság sorsáról. S ennek az útnak a keretében, valóságos diplomáciai áttörésként fogadta az író Catherine Lalumière, az Európa Tanács főtitkára is, aki így hitelesen értesülhetett a marosvásárhelyi rettenetnapokról.

Kósa Csaba főszerkesztő kérésére a *Magyar Fórumot* tudósítottam ezekben a hónapokban; többrészes beszélgetésben tűnődött Sütő András a strasbourggi golyákról, amelyek télen se szállnak délre, és szürreális látványként is ott lépkednek a behavazott Európa Parkban. 1991 januárjában Szabad György, a parlament elnöke már az Európa Tanácsbeli tagságunk ünnepi alkalmából, delegáció élén látogatott a városba. Terjedelmes beszélgetésünk különös hirtelenséggel fejeződött be. Már a hivatalos disputát bevégezve az otthoni bolydult állapotok kerültek szóba, különösen a parlamenti hordó-ügy, amelynek vizsgálata, homályos technikai érvekre hivatkozva, hónapok óta húzódott. A valóságot, hogy nem hangzott el a szennyes mondat, régről tudtam. Színházi lapomnál gépirókkollégám a parlament gyorsírója lett a nyolcvanas években, ma is ott ül az emelvény alatt, s rója a sorokat. Amikor szót váltottunk a történetről, értetlenül széttárta a kezét, mert az egyetlen hiteles irat a parlamenti jegyzőkönyv, amit ők vezetnek. Szítják a politikai tüzet, de őket senki sem kérdezte meg: a szitkozódó fordulat nem hangzott el a Házban, mondta röviden és tényszerűen. Valaki, valakik tehát szándékosan hergelik a közhangulatot, amely a szabad demokraták főszervezésében kirobban taxisblokádnak után amúgy sem nyugodott meg. Említettem értesülésemet Szabad Györgynek, hogy a méltatlan ügy gyorsan, pofonegyszerűen és megnyugtatóan lezáródhatna. Érdeklődést, talán egyetértő bólintás vártam megjegyzéseimre, de Elnök úr felcsattant, és kiabálni kezdett: elege van belőle, miért provokálom? Megdermedtem asszonykámmal, felemelkedtünk, és sietve elbúcsúztunk. Ma sem értem a Ház igazságot mérlegelő elnöke, a nagytekintélyű tudós, Jurta Színház-beli szomszédom ugyan miért ragadtatta el magát? Nem értem ma sem, hogy a parlamenti jegyzőkönyv miért ne lehetett volna bizonyító erejű érv a botrányt kiváltó második percben.

Ma sem értem, miféle alja politikai elgondolások sugallták azt, hogy az Antall József vezette kormány itthon és külföldön antiszemita és fasiszta rágalmak szorításában és tisztázásával neheztse munkáját. Mert a hordó-ügyhöz köthető provokációk, a régi lezüllött és újonnan szervezett szennylapok hadjáratai módszeresnek mutatkoztak. A Hanákné-ügy eszelős története, amelyben az idegbeteg és alkoholista nő látomását addig fokozták, hogy már Csoóri Sándor golyóstollas merényletét vizionálta. Aztán a *Nappali Hold* szégyenteljes históriája: Márkus Béla alaposan dokumentált és elmélyült tanulmánya kimutatta: a tisztázás gondolati és morális igényével írott esszé a zsidóság újkori kérdéseiről mennyire koncepcionális és esztelen gyalázkodásokkal kommentálták.

A mélypont azóta is tart, higgadtan és tisztázott elvek szerint a társadalom kis és nagy kérdéseiről szinte képtelenség eszmét cserélni. A nemzetépítés pedig közös feladatunk, de más országok és nemzetek életében elképzelhetetlen mód-szerek és emberi indulatok nyomorúságában küszködünk. Hazai és külföldi lapok és tévéadások önpiszkító hadműveletei közepette pedig emberi és méltó tár-

salgás alig-alig folytatható. Európa alatti módszerekkel, sajtóban, televíziós csatornákon, rádióhullámhosszokon szellemterroristák piszkolják nemzeti voltunkat, keresztyén emberi törekvéseinket. Állami támogatással, teszem hozzá, mert ez is a magyar liberális diktatúra világszabadalma.

A NEMZETI SZÍNHÁZ igazgatását azért vállaltam el 1991 áprilisában, hogy mindenféle politikai téboly közepette és ellenében emberi, szellemi, nemzeti összetartozásunk drámai kérdéseit, szépségét, az egyetemes magyar műveltség otthonát példaerővel felmutassam. Strasbourgban kényelmesen és családi körben élhettem és dolgozhattam volna, de Magdó áldozatos vállalásának köszönhetőn, hisz három gyermekecskével még két évig kinn dolgozott, de a megbízatás szépsége, kivételes adománya hazaszóltott. Asszonykám három gyermek megannyi gondjával is terhelt, még két évig kinn dolgozott. Itthon hivatalos köszönetet sem akkor, sem a párizsi hat esztendei munkájáért nem kapott; a franciáktól többet is. A nyolc év történetét, ha Isten segít, majd könyvben mondom el, mert amivel az ország és a nemzet a kilencvenes években küszködött, azt éltünk meg kicsiben a Nemzetiben. Az alvilágosodás sokirányú tényei sorakoznak majd abban a történeti dokumentációban. Annyi évtizedes piszkolódás után, Aczél György szellemétől, a politikai szorításoktól felszabadulva, a szabadság ígézetében ember- és nemzetépítő színházat álmodtunk és építettük Sík Ferenc főrendezővel. Egy szabadságba érkezett kis nép sorsában az önérzetet, a történelmet, a becsületes életet és gondolkodást igyekeztünk vezető eszmévé avatni. Páskándi Gézával alaposan át tanulmányoztuk más népek nemzeti színházait, sokirányú európai tanulságokat is beépítettünk elgondolásunkba.

Visszagondolva azokra az évekre és küzdelmekre, meglepő volt, hogy nem akadt személy, akivel leülhettünk volna alaposan megbeszélni a művészi vállalkozás távlatos elgondolását. Jó időn át szorgalmaztam: ahogy más népeknél, itthon is nemzeti színházi törvény szükséges, amely megvédi az intézményt pillanatnyi pártérdekeltségű rögtönzésektől és leépítő hadműveletektől. Egyszer hallom a rádióban: készül a Nemzeti törvénye. Nyugtalanul nyomoztam, ugyan miért nem vitatjuk meg, hiszen tervünk megfelelő alapot jelenthet. Horváth Balázs tűnt elő ötletgazdaként, megkerestem, s kifejtettem az ügy fontosságát és távlatait. Aztán semmi sem történt. S hogy a mulasztás mire vezetett, azt láttuk Fodor Gábor és Magyar Bálint tarvágása idején, kiszolgáltatottan kellett állni a hajszát. Aztán Rockenbauer Zoltán néma felügyeletével Várhegyi Attila és Schwajda György bevégezte a madaras mániát. Máig nem értette meg a polgári tábor, s Orbán Viktor és politikus köre, hogy színház ugyan épült, de 2000 augusztusában Sinkovits Imre, Bessenyei Ferenc, Agárdy Gábor, Kállai Ferenc, Béres Ilona intézménye odalett.

Közelről éltem és gyötrődtem a történelmi-politikai fordulat megannyi kínját. Így némely kérdésről talán a tanú hitelességével beszélhetek. Kívülálló, sértődöttek, tegnap és ma is, könnyen okoskodnak, hogy mit kellett volna másként cselekednie Antall Józsefnek. De kellő mélységgel belegondoltak-e a kései bölcsek, hogy mit örökölt, ugyan kikkel kellett a fordulatot elvégeznie? Pártján belüli na-

pi hadakozások és a Torgyán-féle nagytorkú és híg beszédű magyarok elleni harcok mellett abszurdításokkal is küzdenie kellett; például Kohl kancellárral, aki arról győzködte Antall Józsefet, hogy Horn Gyulát nevezze ki külügyminiszternek. Az első országgyűlésnek több, mint nyolcvan képviselője szerepelt különféle ügynöklistákon. Antall József oszlatta volna fel a parlamentet? A felvetés beláthatatlan következményeit ne is latolgassuk.

A kultuszárca területén például a jó szándékú, tisztességes, tudós Andrásfalvi Bertalan miniszter úr munkatársai között Fekete György államtitkár erős akarattal igyekezett a fordulatot keresztülhajtani. De ugyan kik lehettek a munkatársai? Az aczéli korból a szakmaiság és a különféle testületek megbízhatóságával színházi osztályt vezető Szabó Istvánnal az élen a hivatalnokok java nyíltan vagy titkoltan a vezetés ellen dolgozott, híreket, információkat szivárogtattak lapokhoz. 1992-ben ugyan Erkel Tibor érkezett, de a társulat java maradt. Egy minisztériumi apparátus vajon nem azzal a megbízatással szerződik, hogy tudásával, szakértelmével felleteseit és a hozzá tartozó intézmények munkáját segítse? Józanul működő demokráciában ez nem lehet kérdés. De nálunk abszurdítás működött, esetemben úgy, hogy legtöbbször megkerülve az illetékes osztályt, aznmód Fekete Györgyöt kerestem gondjaimmal, még ha nem is tartozott rá. Józan időben a kérdések java méltó tisztviselők körében, alacsonyabb fokozatban is elintézhető lett volna.

A feldúlt társadalom kétségbeesett polgárainak a megnyugtató hétköznapiakat, művészeinek alkotó helyzetet kellett teremteni úgy, hogy a demokrácia intézményrendszereinek működését is ki kellett alakítani. S a szakmának mondott külvilág úgy tett, mintha a régi élet folytatódna zavartalanul. S az a Kerényi Imre, aki Németh László, Gorkij, Csehov Madách Színház-i otthonát musical-színházzá süllyesztette, vezette a Nemzeti elleni támadásokat, s volt orcája ahhoz is, hogy a New York palotába való tuszkolás hadműveletét szervezze Fodor Gábor, Török András, Szabó István minisztériumával. S ebben Kerényi a kótyagos, ám mániákusan akarnok szindrómája, aki most Párizs lángjait vizionáltatja azokkal a polgárokkal, akik ellen 1992 őszén a Charta-tüntetésen szónokolt. Franciaországi tartós tapasztalatok nyomán elmondhatom: a hazai színházi társadalomnak fogalma se volt, és ma sincs egy demokratikus művészeti élet illeméről, rendjéről és működéséről. Ami van, a régi belterjes társaság görcsös és dühödt uralma még a demokrácia és a szellemi nyitottság imitációjának is hamis.

Antall József súlyos küzdelmeit említettem. Egy adatot arra, hogy sokszor maga se ismerhette fel, hogy különféle, gyakran hamis érdekek környékezik. A Várszínház sorsát említem példaképp. Egy nap megjelent az újságban, majd a televízióban Osskó Juditnak is nyilatkozta, hogy a kormányzati hivatal felköltözik a Várba. Illusztrációkat is mellékeltek tervéhez, s elképedve láttam a Várszínház metszetét, a színpad és a nézőtér képét, miszerint az intézmény tovább üzemelhet, s az épület más részeiben kormányzati hivatalok működhetnek. És ezt a bődületes sületlenséget elhittették és elmondatták Antall Józseffel! – hüledeztem. Egy színház igazi s terjedelmes terepe a kulisszák mögött található: a kiszolgáló térség, öltözők, kellék- és díszletraktárak, hangtár, fodrászműhely és így tovább. Ahogy elnéztem a tervrajzokat féltreérhetetlenül kitűnt:

Antall Józsefet erről nem tájékoztatták. A miniszterelnök úr, ahogy a laikusok képze-
lik, a Várszínházat a látható színpaddal és nézőtérrel azonosította, s elhitették vele,
hogy a mögötte levő szárnyakban tisztviselők intézhetik az ország ügyeit. Csak kép-
zelem, milyen érdekkörök szervezték a kormányzati rémálmot, máskor ástak is
a Várszínház körül. 110 millió forintot költhettek el, Gyurkó János még fogadást is
szervezett örömeiben, nem mentem el természetesen, de küldtem egy ingerült levelet.
Hogy a színház márványpadlóját fel ne törjék, végképp megbénítva a színház életét,
egy este Juhász Judit kormányzóvivőhöz rohantam, segítsen, de azonnal! A Parlament
bejáratánál jó miniszteremmel, Mádl Ferencsel találkoztam, s kedvesen érdeklődött,
ugyan hova vágtatok? Hosszú, majd egyszer elmondom, válaszoltam, s már nyitottam
is a nagykaput. Elképzelem: a hivatali rend szerint hány fokozatot sértettem meg, ak-
ciómmal végül még miniszteremet is el- és megkerültem. Azóta többször találkoztam
Mádl elnök úrral, de sosem került szó arra, hogy beszámoljak neki: akkor Juhász
Judit tündökletes kedvességgel azonnal segített. S a színház folyosóján Tolnay Klári-
ka másnap is zavartalanul végigsuhanhatott fekete brokátruhájában a Refektóriumba
az *Ők tudják, mi a szerelem* előadására, hogy elkezdje élet-halál játékát Sinkovits
Imre–Berliozsal.

Mádl Ferenc miniszter úr pedig nem sokkal később átadta posztját Fodor Gábor
egykori egyetemi tanársegéd-(?)adjunktusnak. Egy későbbi bemutatót követően Mádl
Ferenc kérdezte tőlem, mint bánik a Nemzettel egykori tanítványa? Mondtam, hogy
színházba nem jár, munkánkat nem ismeri, de köszönöm, elbánik velünk. Professzor
úr hamiskásan keserű mosollyal csak legyintett; ők is kálóval dolgoznak, vagyis tudás-
és értékhiányos figurákat is termelnek a társadalmi életnek.

A NYOLC ÉVRE VISSZATEKINTVE, csak tűnődöm, a színház tébolyos
mindennapjaiból ki-kitekintve, ugyan miként is éreztem magam? Nagy Gáspárnál
jobban és pontosabban nem mondhatom: drámai-színházi gondolat szerint is így
igaz: egy *Magyar abszurd* rendezőpéldányát jeleneteztük. „Csendes??? / Újra csen-
des!!! (*Újra függönyt*).” Néven kéne most nevezni Csönd herceg különös, rideg
pillanatait is. Hogy Annus József (nyugodjon békében) nem merte szemembe
mondani: kiiktatja nevemet a *Tiszatáj* szerkesztőbizottságából. Előkelő sértésben
részesültem: mások mellett Dobos László és Sütő András társaságában 1995 nya-
rán névtelenített több mint húszesztendei baráti együttműködés után. Személyem
anyagi veszteséget jelentett volna a liberális kuratóriumok elé terjesztendő pályá-
zatok megítélésekor. Őrzöm utolsó, Parlament-beli találkozásunkról riadt tekinte-
tét is: a régi örömmel öleltem volna át, de szinte feszítette magát, arca is meg-
rándult, hogy leplezze viszonyunk bensőségességét mögötte álló pártbeli társai
előtt. Hasonlóképp Sándor Iván, aki tapintatosan elutasította felkérésemet a ta-
nácsadói tisztre, amikor egyszer régi munkahelyünk, a New York palota előtt ta-
lálkoztunk. A régi idők szeretetében köszöntöttem, hőkölt gesztusomra, persze
hogy néhány hűvösen szívélyes fordulat után elbúcsúztunk. Némaság és színekben
változó meredt(?) tekintetek: amikor igazamat mondtam Göncz Árpád, Fodor Gá-
bor vagy Magyar Bálint szemébe. Megvallom, ma már irántuk való szájalommal

emlékszem ezekre a pillanatokra. Értelmiségi létükből kizuhanva, pártkalodába dermedve, kicsinyes hazugságok foglyaként hallgattak. Posztjuk volt egyedüli menedékük. Amelyhez méltó gondolatokat sosem hallottam tőlük.

Abszurd ez, felebarátaim, olyan abszurd, amikor eszelős indítékokkal a perc-érdekért egymás temetésében már az élők áldozzák múltjukat. Ilyesformán darabolódott a Demokrata Fórum is; ahogy messziről néztem, mindenki mindenki ellen szervezte a hajszát, s az önfelszámolás azóta is folyamatos. Csurka István pártosodása? Az, hogy a Front National kongresszusán Le Pen éltetésére egy társaságba keveredett a szlovák nacionalista vezérrel és a magyargyűlölő román Vatrásokkal, akik a vásárhegyi pogromot vezették, és Sütő András életére törtek, az nemzetmegváltó igyekezetének végzetes tévedését jelenti. Akárhány telt-teres színjátékot is celebrál Csurka István a Hegedűs család áldásával, ígéje hamisan visszhangzik; hitelét veszi műkedvelő politikája. Csurka István kivételes tehetségével a változások Mikszáthja lehetett volna.

Ennél a Le Pen társaságnál aligha volt súlyosabb tévedés a konzervatív oldalon az elmúlt tizenöt évben. Bizony, Szép magyar sors; folytathatjuk újra Adyval: „Jöttünk, mert hitt a Nyugati Vagyon, / De erőnk nincs a küzdelemre / S nyilaktól vérezünk agyon.”

EGY PÁRIZSI ESTE. 2002 januárjában az Országgyűlés Kulturális és Kisebbségi Bizottsága Párizsba látogatott. Megbízatásuk szellemében a Magyar Intézet ünnepi estjén is megjelentek, Fodor Gábor kivételével, a Magyar Kultúra Napjának tiszteletére Szabó Zoltán-élműsor hangzott el. Kósa Ferenc is a delegációba tartozott, s mindketten úgy éreztük, jó volna beszélgetni, hiszen életünket néhány közös küzdelem összeköti. *Küldetés* című filmje a betiltás határán lebegett, egy-egy vetítést követően tüntetés erejű taps éltette a pesti bemutató moziban, hamarost a Sport Filmszínházba száműzték a kópiát, változatlanul tomboló siker kíséretében. Akkor a Mokép sajtó- és propaganda ügyeinek intézőjeként, országos találkozóorozatot szerveztem, ha jól emlékszem, több mint százhusz ankéttra utazott Feri Balczó Bandival. Keresztbe-hosszába járták az országot, s öt-hatszáz ember előtt beszéltek mindennapi emberi és közügyi gondjainkról. Volt megye, ahová nem engedték be a filmet, s addig gerjedt a feszültség, hogy a Központi Bizottság tűzte napirendre a *Küldetés* további életét – aznapra mi a csepeli Munkásotthonba hirdettünk ankétot. Balczó Bandi végül is a Csepel sportolója volt. A nyugtalanság jelei szivárogtak a Fehér Házból, a munkásosztály véleményével ellentétes álláspontot mégse fogalmazhattak meg a magosra került elvtársak. Ankét közben is érdeklődtek, milyen a hangulat, miként fogadták és magyarázzák a filmet. Vörös Csepel elsöprő éltetésével a *Küldetés* megmenekült, így a pártvezérek se mertek másként határozni.

Aztán ma is felrémlik bennem a Tisza menti falucska művelődési otthonában a feszültség, Kósa Ferenc, Sára Sándor és Csoóri Sándor érkezett a *Tízezer napról* rendezett beszélgetésre. Előző nap tudatta a Szabad Európa, hogy Csoóri Sándor aláírta a Charta-nyilatkozatot. Tán több Hajdú megyei belügyes ült a nézőtérén, mint ahány falubeli érkezett a vetítésre. Ferivel mindig jó volt beszélgetni, türel-

mesen, erőt adóan értelmezte a világ dolgait. És ő segített abban, hogy Fodor Gábor Nemzeti elleni hadjáratát hivatalos fórum elé, a Kulturális Bizottság elé vihessük, de hogy napirendre tűzzék, és hogy ott milyen akusztika veszi körül, az az elnökön múlt. Ügyünkben Ferivel többször magánemberként is találkoztam, s hozzá egy óriási szerencse is segített: Vitányi Iván betegsége. Sík Feri 1995 januárjában, halála előtti napon elmondta: nem sokkal korábban Vitányi Ivánt kereste, s kérte segítsen a kultúrbarbár ficsúr megfékezésében. Vitányi közölte Ferivel: ő Fodor Gábor működését támogatja. Ha Vitányi elnököl, napirendre se tűzi a Nemzeti kérdését. Kósa Ferenc higgadt, tisztességes vezetésével, meggyőző érvekkel elmondhattuk a Nemzeti Színház méltatlan helyzetét. Segítsége, tisztessége erőt és vigaszt jelentett abban a pokoli időben. Többször jártam a Bizottság ülésein, s jó néhány jegyzőkönyvet is olvastam más ülésekről. Ma is csak elképedve gondolok arra, hogy Bartók, Ady, Csontváry, Illyés Gyula hazájában miféle felelőtlen, műveletlen megnyilatkozások hangozhattak el. Főként a madarasok táborából, ahogy heherészve vagy unottan ültek, magánügyekben társalogtak, ha egyáltalán tiszteletüket tették az ülésen. A kevés felelős, ügyekhez felérő komoly személyek egyike Kósa Ferenc volt.

Csaknem elvettük a találkozót Párizsban. A Madeleine templom előtt beszél-tük meg a randevút, de én elől ácsorogtam, ő meg a hátsó fertálynál várakozott, szerencse, hogy a renyhe világítás miatt Feri gyanút fogott, s a fény felé indult. Vendégségbe hívtam magunkhoz, de további elfoglaltságára hivatkozva közeli szállodai szobájában telepedtünk le. Kibontotta palack borát, s az én egészségemre is emelte poharát. Most már közösen igyekeztünk a fény felé.

Egy estén át latolgattuk sorsunkat, a feladatokat. Abbahagyott munkájára emlékeztem, amit még a romániai menekültekről forgatott; hosszan és vívódva beszélt a Béres-film történetéről is. Arról, hogy milyen megrázó események nyomán távolodott el a cseppek feltalálójától, szinte egy krimi szcenáriumát vázolta fel, történetét a rendszerváltás alvilágiasodásának titokzatos eseményeivel is színezte. Január vége felé tartottunk, már fel-fellobbantak a tavaszi választás tábortüzei. „Remélem elég volt a képviselőségből, újra forgatnod kell!” – mondtam Ferinek, bízva abban, hogy alkotói ambíciójában elgyöngítem közügyi holnapját. Nem válszolt, Medgyessy Pétert említette, hogy hosszan beszélgetett vele, s milyen meggyőző tervekkel készül a miniszterelnökségre. Más oldalról próbáltam gyöngíteni: „Mondd Feri, hogyan tudsz olyan pártban dolgozni, amelynek például tagja az a Szabó Zoltán, aki olyan mosdatlan minősítéssel illette Bartók Bélát. Azt a Bartókot, akit egész filmes és szellemi munkásságod vezérlő csillagának tekintesz?” Feri nem tiltakozott, részletesen elmesélte a nemtelen történetet. De a barbarizmus pártsemleges, fűzte tovább gondolatát, mert „Sasvári Szilárd, a Kulturális Bizottság mostani elnöke, egy beszélgetésben Nagy Lászlót, nevét nem tudva, »az a sánta költő«” pökhendiségével intézte el. Valóban itt tartunk, pártoktól függetlenül, és cifra tényekkel dúsítottuk a honi közéleti példatárunkat.

Visszatértünk a munkára, egy filmterv azért kibukott Feriből: Cziffra György élete foglalkoztatja, már özvegyével, Szolejkával is beszélgetett róla. Akkor te vagy

a japán filmes? – csaptam le a hírre, mert Szolejka senlisi látogatásunk alkalmával egy japán filmtervről beszélt. Igen, mondta Feri, a japánok már a maguk részét megajánlották. De otthon...? Hazagondolva lelkesedtem, s ifjúi emlékekkel javasoltam: még egyszer álljatok össze: Csoóri Sándor, Kósa Ferenc, Sára Sándor! Micsoda teremő fricska volna a honi szellemi életnek! És példa, hogy nemes törekvések, nagy gondolatok jegyében mindenén túl és mindenek fölött mégiscsak újra összetalálkozhatnak az emberi, baráti és alkotói áramok. Velük, közös látomásukban Cziffra György és Liszt Ferenc szellemében a világhódító magyarok titkához is eljuthatunk. S már egy képet is javasoltam: ezer méter magasan áll Chaise-Dieu, amelynek templomában Cziffra György nyári fesztiválokat rendezett. Isten lábánál, falán középkori Haláltánc-freskókkal Liszt Ferenc zenéje tölti be a katedrális! Láttam, Feri megindultan tűnődik. Gyere vissza, s együtt megyünk az Isten lábához! „Szóval ne folytassam a képviselőséget?” – kérdezte bátorodva. „Építkezz, forgass újra a barátaiddal!” – válaszoltam, s azzal búcsúztunk, hogy Magdó társágában együtt megyünk föl az Isten lábához.

Ez 2002 januárjában történt. Később Ferit hiába vártam. Újra képviselő lett. 2004 novemberében haloványan tiltakozott pártjának a határon túli magyarság ellen folytatott szégyenteli kampányáért. Válaszul beszédhibás pártelnöke egy alapszervezeti tikár színvonalán megfenyegette az *Ítélet* alkotóját is, aki Bartók Béla jegyében 1968-ban szlovák és román alkotók bevonásával először egyesítette a Duna-medence magyar művészeit.

SIKERÜLT HAZASZOKNOD, vagy szöknél vissza, kérdezték többen is hastesztendei párizsi élet után. Ahogy Strasbourgól, úgy Párizsból is valamelyes védettséggel érkeztem haza. Értem Adyt: Párizsból még pontosabban látta a hazai közélet vircsaftját, de egy-egy év vagy akár néhány hónapos távollét után frissen kezdte újra vagy inkább folytatta harcait. Házunk bejárati kódját ugyan már elfelejtettem, de tovább él bennem a franciák bája, mosolya, a mindig röpködő köszönöm, s persze az a szellem-otthoniasság, szikrázó sokféleség, amit idegenként is megélhettem. De nem értettem az itthoni kódokat, ki Győzike, s ki Krizsó Szilvia. Megtudtam aztán: a média kalliszthenész-tündére (Sütő András *A szuzai mennyegzőjének krónikása*), aki a „mi történt holnap” jövendőmondójaként társalgott a miniszterelnökkel, megszegyenítve a forradalom ünnepét is („Hazudtunk reggel, hazudtunk délben...”).

Harci kedv nem él bennem, már csak azért sem, mert ugyan lankadatlanul ámulok a honi események forgatagában, de megírásához nincs terem. Képességem se volna hozzá, mert Örkény István vagy Páskándi Géza képtelen fantáziája tudná csak leírni, hogy miféle elvarázsolt kastélyba tértem haza. Lám képpel, gyermekkorom vidámparki emlékével próbálok definiálni hogylétemet. Áradnak rám a hírek, egyik elaggott hírszerző, a másik recsegő hangjával kollégája magánéletét híreli lapja reklámjaként, a harmadik izzad s dadog, mert tájékozatlan, s ők kántálnak reggelente! És áradnak a szegfűs honatyák és a honleány, aki valaha Németh Lászlóval foglalkozott, és cenzorkodott, most viceházmesterné stílusban

kommentálja a magyar életet. „Csak így tovább, fiúk!” – biztatja őket a mágus, én csak szelíden megjegyzem: szánalmas provincializmus. Tessenek a francia adó reggeli műsorára váltani! Fiatal hölgyek és urak készülten és színesen váltakozó műsorfolyamban jókedvre hangolják a franciákat. Az itthoni elfáradt és lepusztult kantársaságot nézni és hallgatni: a reménytelenség igézete. A kastély homorúdomború s minden irányba elcsiszolt görbe tükrei előtt látom magam. Csak állok és vigyorgok: perceként változnak a képtelen helyszínek, a részegített szobában próbálok egyensúlyozni, aztán egy futószőnyegen látom magunkat; valótlan jelentést küldtünk Brüsszelbe, megfeddnek, ami kormánylelkesítő idillként ígér boldog holnapot! Párizsban a József Attila-év jegyében a külügyminiszter épületes semmitmondásának legfelső emelete: ő a József Attila Gimnáziumba járt! Lehetetlen haladni, mert a gumiszalag hátrafelé húzza a talpunkat; a rendőr főkapitány alibi indokokkal sorozatosan, törvényt szegve megsérti a gyülekezési szabadságot, de itthon ez természetes, Párizsban Sárközi azonnal röpténe. Aztán összecsukló lépcsők akadályozzák a haladásunkat, és hordó is kerül elébünk, átküzdvé magunkat már szabadba juthatnánk, de az gyomorforogtatásig akadályozza az előrejutást.

Forog velem a világ és az életem: hitványul cselekedtem, amikor 1975 júniusában lakásomra jött két belügyes, micsoda alakok, még az ávéhás időkből elkopaszodott szakember és csicskása, aki a tűző napsütésben, csak az udvaron farönkökre ültettem őket, fehér fogait villogtatva bután atmosolyogta a disputát. Együttműködésre hívtak, hogy ugyan baráti alapon tudósítanám-e őket Csoóri Sándor és baráti körének együttléteiről. Potomság, hiszen ők úgyis mindent tudnak, és gyakran találkozom Sütő Andrással is... Elvéettem az életemet, igazi európai hazafiként a rendszer elleni küzdelemben igenis spiclinek kellett volna állnom, a D-209-es néven elhíresült miniszterelnök igazi világfiként már akkor példaszerűen a szovjet rendszer lebontásán munkálkodott. Nem láttam a jövőt. A példaember, Medgyessy Péter, öntudatosan híreli: a fizetett ügynökből lesz a jó magyar és az európai gondolkodó. Arra azért kíváncsi volnék, hogy miként vetette papírra jelentéseit, mert beszélni nem tud. Alighanem írni sem, de hogy a sületlen, írástudatlan irományokért is fizettek, azt a rólam készült jelentések ismeretében feltételezem... De sorsomat rontottam 1990 után is: „Most végre megszeded magad, három gyereked van, fel kell őket nevelni” – mondta bátorítólag egy Erdélyből származott honfitárs igazgatói kinevezésem örömeiben. Nem szedtem meg magam, mert nem értettem az idő szavát. Egy szakember pedig elmagyarázta a spontán privatizáció távlatait: ügyes lépésekkel magaménak forgathatom a Nemzeti Színházat. Nemcsak a jelenkoriságát, hanem a jövőbelit is. Ha már nem élek öröklök és birtokolják gyermekeim. Nem lettem a Nemzeti Színház tulajdonosa, s nem privatizáltam a cipészműhelyt, hogy magamtól megrendeljem a színházamban előadásra készülő darab lábravalóit. Elhetetlen, bugris alak vagyok, nem értettem az idő szavát. A megújuló magyar szociáldemokrácia mindentől és mindenkitől független erkölcsstanát.

Már nem is kacagsz a pénzedért, kedves nagyérdemű! Ezt az elvárásolt kastélyt nem a gépek mozgatják, hanem „szakemberek” rángatják, de nem menekülhetsz a ma-

sinériából, mert nincs kímélet, a szerkezet pillanatonként elgyöngítéssre tör. Már csak szédelegsz, s belefáradsz az öklendezésbe is. Kiszáradt a száánk, s bár üres a gyomrunk, falatnyit se kívánunk. A Kastély neve: Magyarország.

Adyval kérdezem: Hát ezért bolondultunk? „Még szidáshoz is tátog a lélek.”

Nem szabadulhatok egy másik képtől: a *Karnyóné* című játékra meredünk. Amikor Illyés Gyulával a magyar dráma hagyományairól beszélgettünk, Csokonai játékára csak legyintett: provinciális bohóka. Valóban az, a csurgói bótban felbukkanó magyari figurák örületes farsangolását láthatjuk. Ezúttal azonban különleges nézőjáték szemlélői vagyunk. Színpadon egyszer a *Hamletet* monodrámaként láttam, egy zseniális szentpétersvári színész, Szekreter, ha jól emlékszem, minden szerepet maga alakított. Nem paródiát, hanem megrendítő Shakespeare-drámát láttam a színházban. Most közéleti változatban egyszemélyes Karnyóné-show szemlélői vagyunk. Ő a párizsi módi szerint magát illegető Tiptopp, majd a vitézkötéses honi divatfi Lipitlotty is. Kezét a szívére helyezi, ha a *Himmuszt* hallja, túlzó ripacs gesztus, mert ezt a magyar nem teszi, az amerikai stílt majomkodja. Lázár deákként a számlakönyvet bújja, majd hazugságon rajtakapva pislogva és rángatózva Samukaként parlamenti székébe csúszik. Öreg Karnyó is: csatagyőztes kényszerképzetével nem Mantovából, hanem Irakból támolyog haza, Katus névre hallgató édesanyja szegénységét mint Karnyóné árvaságát siratva panaszolja. Tömény giccs – jellemezte találóan Tőkéczki László, én egy tébolyodott monodrámát látok megelevenedni. Egyszemélyes együgyü revü, Gyurcsány Ferenc magyar miniszterelnök előadásában.

Példamondatok helyett egy leleplező jelenetet következzen!

2005. december 5-én őszi szokását folytatva szót kért az ülés kezdetén. Most már nem a demokráciáról szónokolt, leleplezve amatőr voltát, mert neki még új az, amit a parlament másfél évtizede gyakorol. Az esztendővel korábbi szegényteli eseményt készült elfedni, amelynek gyalázatától persze úgysem szabadulhat. Cseles fordulattal kezdte, Antall József miniszterelnök halálának 12. évfordulójára emlékezett, de ami fontos volt neki: a tizenötmillió magyar miniszterelnökének formuláját kívánta felidézni példaként. Ellentétben Horn Gyulával, aki tízmillióban jelölte meg érdekeltségi körét. Sütő Andrásra nem hivatkozott Gyurcsány Ferenc, noha Antall József ravatalánál ő szárnyaltatta fel és pontosította: a miniszterelnök „lélekben” gondolta és mondta. Aztán Orbán Viktor szólt a Házban. Kérte képviselőtársait, hogy a határon túli honfitársaik 85 éves hűsége előtt tisztelegve álljanak fel egy percre. Orbán Viktor pártjának képviselőihez halkán szólt: álljunk fel! Nem diktált, nem parancsolt, hanem kérte a szolidaritás megnyilvánulását. Zavar keletkezett a kormánypártban, Szili Katalin elnök közölte: csak neki van joga elrendelni a tisztelgő gesztust. Árnyalatos kérdés: ha egy párt önhatalmúlag feláll, és elhagyja az üléstermet, abba nem szólhat bele. Orbán Viktor javaslatára csak pártbeli társai álltak fel. De a házelnökben ezúttal a kegyelet nemzeti érzése legyőzte a pártaktivistát. Felszólította a Házat az emlékezésre. Gyurcsány Ferenc is kapkodott, de felállt, aztán újra szót kért. Ülés előtt bizonyára arra készült, hogy valami leckéztetés következik az előző december dolgában. Elszámította magát. Egy szívbeli, tisztességre hivatkozó esemény kénytelen részese lett, ő pedig szó-

csatára fegyverkezett. Nem tehetett mást, úgy kanyarította mondanivalóját, hogy az előkészített idézet beledarálhassa dumalepényébe: Veres Péternek egy negyvenes évek elejéről való szövegtöredékét olvasta fel, melyben a fasizmus rémét idézte. Helybe érkezünk: Feri a vérzivatarban. Ha más érv nincs, avas bolsevik trükk, a polgári tábor igazát fasiszta minősítéssel, továbbá az antiszemitaság gyanújában hitelteleníteni lehet. S aztán majd csak tessék védekezni! Újabb pocsolyaszavak következhettek!

Szabó Zoltán írja: a haza a jóakarátú emberek gyülekezete. Most attól szenvedünk, hogy a demokrácia ürügyén alkalmatlanok, ámokfutó, rosszakarátú, műveletlen, jellemtelen emberek intézik a haza dolgait. Regényes immár, hogy Magyar Bálint mit művelt az elmúlt évtizedben a művelődés és az oktatás területén. S elég esze sincs arra, hogy legalább látszólag érveljen az egyház anyagi helyzetét összeroppantó döntései mellett. Csak dadog, sápad, aztán agresszivitásba fordul, vádaskodik és fenyegetőzik. Abszurdoid intézkedésére példát említve: egy család két gyermeke bejáró középiskolás. Egyik állami iskola neveltje, a másik egyháziba utazik naponta, az előbbinek jár közlekedési támogatás, de a klerikális reakció neveltjének nem. Őseinek árnyai, Szemere Bertalantól édesapjáig kísértsek rosszakarátában és lelkiismeretében Magyar Bálintot. „Szél fúj bolond lyukból”? (Ady: *Hát ezért bolondultunk?*). De hisz ez a szél már viharos, pusztít és tarvágást mível a lelkekben, holnapunkra is végzetes eredménnyel.

Ez időtt a jóakarátú emberek terveket várnak a megmaradás reménységében, mert „Riadottan némult ki az igazság, / Hisz lopták a csillagokat az egekről” (Ady: *Nagy lopások bűne*). Ahogyan gazdasági téren, úgy a kultúra, a műveltség, az oktatás, vagyis a szellem művelésének dolgában is pontokba szedett minimum-program szükséges. Keserves tény, hogy csak addig volt fontos a polgári körök művelődési mozgalma, amíg sürgető politikai kérdésnek mutatkozott, s most csend honol. A kultúra, a szellem megmaradásának ügye pedig pártérdekek felett álló folytonos kötelezettség vállalás. Megmaradásunkról van szó, a szellemi értékek védelméről, összeroppant állapotából kéne feltámasztani például Kodály Zoltán zenei álmát, s a magyar kultúra világba növesztése is átfogó tervet igényel. Mert eddig ötletek, rögtönzések, személyi és politikai érdekeltségek forgószelében átlátható elgondolások nem mutatkoztak a művelődés, a művészet területén. Szereplésre könnyen hajlamos személyekkel sokra nem juthatunk. Alapos, komoly, átgondolt munka kívántatik. Jól látható: Hankiss Elemértől Fodor Gáboron át Magyar Bálintig és tovább Rockenbauer Zoltánig, Bozóki Andrásig a belterjes kávéházi filozófia, még jóakarát esetén is, kicsi képesség egy intézmény, egy minisztérium, főként egy nemzeti program működtetésére. A hiúságában kábult, a feladatok tengerében szédelgő, minden idők legkorosabb kultuszminiszterét, Görgey Gábort pedig közmosoly kísérte. Rátermett, fiatal tehetségek szükségesek a politika területén is. A képviselőház tele csizmadia szájasokkal. Kevés a jogtudomány vagy a közgazdaság ismerete. A műveltségfogyatékosoktól pedig különösképp szenvedünk. A francia gyakorlatban felsőfokon, egyetem feletti iskolában képzik a politikusokat. Összefüggő beszéd- és világos vitakultúra: alapkövetelmény. Nálunk azért is oly szennyes jelzőkkel zsúfolt a politikai disputa és az újságírás is, mert műve-

letlenség, készületlenség mutatkozik, hiányzik a szókincs. Az a nyelvezet, amely Zrínyi Miklóstól Bibó Istvánig, és Kossuthtól Szabó Zoltánig hazai hagyományként a tartópillérei a tiszta politikai gondolkodásnak.

EGY EMLÉK NYOMASZTÓAN KÍSÉRT hazatérésünk napjaiból. Lakodalmas jókedvemre dér telepedett, amikor megismerkedtem egy belga vállalkozóval, aki 15 éve jött Magyarországra. Itt házasodott, öt gyermeke született, jól beszél magyarul, holnapjukat is honunkba tervezték. De a nyár végén elhatározta családjával, Brüsszelbe távozik. Elég volt! Drámai tépelődéssel beszélt döntéséről: elviselhetetlen az az erkölcsi süllyedés és korrupció, ami az országra telepedett. Nemcsak ő döntött így, hanem társai is készülődnek. Keresztény ember, neki külön is megrendülés, hogy a gátlástalan erőszakos nyereszkesedés pártsemleges. 1994 őszén Katona Béla titokügyi miniszter azt nyilatkozta, hogy a maffia-érdekeltségek a kormány közelébe jutottak. Hamarosan posztjáról távozott. Mára áthatja a politikai életet, mondta friss ismerősöm. Azóta a család már Belgiumban él, ő még Pesten bevégzi ügyeit.

A nemzeti gőzmosoda pedig üzemel: az alvilág pedig a felvilágra jutott és édenünket kerepeli.

HIÁNYZIK A LÉLEK HANGJA. Kerületi karácsony: az erzsébeti nyugdíjas szövőgyáriak, vasasok ülnek a karácsonyfa fényében. Hallgatják a szegfűs párt elnökének szejpegeő beszédét, miszerint új, biztató távlatokat ígér a kerület munkásélete. Figyelem az arcokat: megadó közönnyel hallgatják az avított és gyermeteg lelkesedést. Aztán a hangszóróból felhangzik a Mennyből az angyal, felállnak ezek a kedves, megfáradt öregek, tán gyermekkoruk karácsonya révül föl előttük, s lassan ők is mondikálni kezdik: ...pásztorok, pásztorok! A kamera Hiller Istvánra fordul; talán egyedül ő nem énekel, feltartott fejjel áll, mintha az *Internacionáléra* várna. Azt még nem tudja, hogy a szociáldemokráciában nem restellnivaló a kereszttyénség. Megszületett a Kisjézus, és megjelenik a párt ripacsdalosa, haknipénze a szegfűs elnök népszerűsítésére is szól: kéri, kérleli Hiller Istvánt; énekelje vele a Boci boci tarkát... De ez már a pártelnöknek is szégyellnivaló, és kiviharzik a teremből. A karácsonyozó öregek pedig falatozni kezdenek, és bütykös kezükkel csápolnak a divatja ment dalosnak.

„Csak a vendégek sokasulnak / S a nincs lakomája foly / S a könnyektől szűköl a bor” (Ady: *A Tél asztalánál*).

Nem látják szegények, a balgák, hogy fölöttük aranybölcsőben lebegve ring a Gyermek „...kívül és belül: / poklosan örvényült, háborult világ, / de a remény sohasem meghaló, / ha minden utolsó szalmaszál / ABBÓL A JÁSZOLBÓL VALÓ!” (Nagy Gáspár: *Jegyzvén szalmaszállal*). ✎